

Péterfi Bence

A LAJTÁN INNEN, AZ INNEN TÚL

*Kanizsai János pályafutása a Magyar Királyságban és
a Szent Római Birodalomban a 15–16. század fordulóján**

„Kanizsai azonban a nyugati feudalizmus szellemében mint kiskirály élt, a ki félvállról vette saját törvényesen megkoronázott királyát és idegen uralkodónak tett szolgálatokat. Székesfehérvár 1490. évi ostrománál igen vitézül harczolt, de mint Miksa császár katonája; támogatta őt 1506. évi betörésénél is és — a mikor egy esztendő múlva a mostani események után, 1515-ben, a kifáradt Jagellók házassági szerződéssel erősítették meg a Habsburgok örökösödési igényeit, — Miksa császártól római szentbirodalmi grófsággal jutalmaztatta meg a maga német hűségét. De ő, a ki nem akart szolgálni természetes urának, megbüntette azt, ki őneki nem akart szolgálni” – olvashatjuk Márki Sándor több mint száz éve született megállapítását¹ egy bizonyos Kanizsai Jánosról. E név hallatán, ha majdnem mindenkinek a Luxemburgi Zsigmond uralkodásának első három évtizedében működő, méltán híres esztergomi érsek jut is eszébe, kétség sem férhet a Márki által említett, a Mátyás- és Jagelló-kori okleveles anyagban jól dokumentált János létéhez.

Kanizsai János szerényebb hazai pályafutása esetében ugyanakkor korántsem arról volt szó, hogy idejekorán meghalt volna, sokkal inkább arról, hogy testvéreihez, Lászlóhoz (dalmát–horvát–szlavón, majd jajcai bán), Istvánhoz (pohárnokmester), unokatestvéréhez, Györgyöz (pohárnokmester, dalmát–horvát–szlavón, majd nándorfehérvári bán, zalai, vasi ispán), illetve annak fiához, Lászlóhoz (rendi kincstartó, vasi ispán) képest némileg eltérő karriert futott be. Érdeklődésemet épp ez a csavar, nevezetesen János 1491 utáni birodalmi pályafutása keltette fel. A történeteket, különösképpen Neuburg am Inn-i birtokszerzését, grófi címének kiharcolását meglehetősen sok forrással lehet ábrázolni, ami a késő középkori magyar történelemben meglehetősen szo-

* A szerző a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpontjának fiatal kutatója és az ugyanott működő „Lendület” Középkori Magyar Gazdaságtörténet Kutatócsoport (LP2015-4/2015) tagja. – Jelen munka a 2015 őszén leadott disszertációm egyik, javított és rövidített fejezetén alapul. Köszönöm a szöveg formálása során nyújtott segítségét Draskóczy Istvánnak, Lakatos Bálintnak, Neumann Tibornak és Skorka Renátának. – Ausztriában és Németországban az Osztrák–Magyar Akció Alapítvány 2012. évi Ernst-Mach-Stipendiumának, a Balassi Intézet különféle ösztöndíjainak (Campus Hungary, 2013 [B1/1R/2822]; Klebelsberg Kunó-ösztöndíj 2014; Collegium Hungaricum, Bécs, 2015) és az OTKA K 105 916. sz. projektjének köszönhetően kutathattam.

¹ Márki Sándor: Dósa György. Bp. 1913. (Magyar történeti életrajzok 59.) 405–406.

katlannak mondható. A felvázolható életpálya² alapján világosan látszik, hogy hősünk politikusi ügyesség vagy dörzsöltség terén semmiben sem maradt el a többi, belpolitikában edződött Kanizsaitól. Ha Márki szemrehányó sorait nem is kívánom „igazolni” vagy éppen megcáfolni, már csak amiatt sem, mivel a sarokpontok — a vitriolos tálalásmódtól eltekintve — teljesen helytállóak, annak mégis érdemes utánajárni, hogy mi bírhatta Kanizsait e kalandos pályafutásra és miféle úton-módon próbált boldogulni a magyarországi mellett a birodalmi környezetben.

Egy országváltás története

A Kanizsai családnak a német-római császárral, illetve a Birodalom, egészen konkrétan az Osztrák Főhercegség területén honos családokkal meglévő üzletei, kapcsolatrendszere jóval korábbra nyúlik vissza, bár az érintkezések 15. századi vagy az azt megelőző fejezeteiről igen keveset tudunk. A határhoz közel fekvő uradalmak révén — elegendő csak az 1364-től tulajdonukban lévő Szarvkőre, az 1388-tól bírt Borostyánkőre vagy a 1390-től birtokolt Lékára gondolni — a 14. század második felétől számolnunk kell a határon átívelő összeköttetésekkel. Elsősorban házasságok utalnak arra, hogy a határ két oldalán birtokos családok közötti kapcsolat élénk lehetett. A magyar király iránti hűségükhöz — Kanizsai László rövid ideig tartó, III. Frigyeshez való átállását kivéve³ — azonban aligha férhetett kétség.

E Kanizsai László fia volt a jelen tanulmány főszereplője, János is. Ő és fivérei, az ifjabb László, valamint István első említésüktől — amely János, László esetében 1468-ra, Istvánnál 1471-re tehető⁴ — egészen az 1480-as évek második feléig nem játszottak különösebb szerepet, csupán helyi érdekű ügyekben, perekben, hatalmaskodásokban találkoznak a nevükkel. Mivel azonban az 1490-es években már országos tisztségekben fordulnak elő, klasszikus, udvari források híján is feltételezhetjük, hogy már azelőtt otthonosan mozoghattak az udvarban, illetve a legbefolyásosabbak között. János és István 1487–1489 között az esztergomi érsek, Estei Hippolit magyarországi udvarában mutathatók ki, mint *aulicusok*,⁵ az ifjabb Kanizsai László pedig csatatereken gyarapította

² *Reiszig Ede*: A Kanizsaiak a XV. században. Turul 55. (1941) 74–75., ill. *V. Molnár László*: Adalékok a Kanizsai-család és névadó várak Mohács előtti történetéhez. Hadtörténelmi Közlemények 34. (1987) 434–435. (Reiszig megállapításainak és adatainak megismérlése).

³ Kanizsai László 1458–1459. évi működésének legújabb értékelését l. *Pálosfalvi Tamás*: Szedtől Újvárig. Az 1458–1459 esztendőkről krónikájához. Századok 147. (2013) 354., 370–376.

⁴ *Engel Pál*: Középkori magyar genealógia. In: Arcanum DVD könyvtár IV. Családtörténet, heraldika, honismeret. [Bp.] 2003. „Oslí nem, 5. tábla, Kanizsai” családfa.

⁵ „XIV–XVI. századi magyar történelmi és irodalmi források Olaszország levéltáraiban és könyvtáraiban” OTKA-projekt (K 81 430., PPKE BTK, vezető kutató: Domokos György) online adatbázisa (<http://olaszirodalom.hu/vestigia/> – utolsó letöltés: 2015. dec. 7.), Infocus 364. (Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Budapest [a továbbiakban: MTA KIK], Kézirattár, Történelmi másolatgyűjtemény, Ms. 4996, 3. tétel), 457. (= uo. 9. tétel), 501. (= uo. Ms. 4997, 2. tétel), 503. (= uo. 4. tétel), 829. („Expensa et solutio pro nobilibus aulicis, videlicet domini reverendissimi, facta 1488”, eredeti jelzet: Archivio di Stato di Modena, Amministrazione dei principi 752.), 2036., 2156. Az első négy Infocus-számmal jelölt találat a Modenában őrzött eredeti források (Archivio

érdemeit. Bonfini szerint részt vett Bécsújhely ostromában (1486–1487), majd — véleményem szerint a város elfoglalása után rögtön⁶ — ugyanott városi kapitány lett.⁷ Sőt, városi házhoz is jutott, amelyet csak 1498-ban adott el.⁸

Mátyás király feltehetőleg szerepet szánt a Kanizsaiaknak törvénytelen fia, Corvin János trónra juttatásában, pozícióinak biztosításában is. A család ugyanis egészen a csontmezei ütközetig (1490. július 4.) — ahol Corvin és Ulászló cseh király hívei ütköztek meg, és az utóbbiak győzedelmeskedtek — Corvin hívének számított. 1490 júliusában egy követjelentés Kanizsai Lászlót a herceg emberei között említi, Cécei Kis Mátéval együtt beszámolva állítólagos halálhírukról (mely az utóbbi személy esetében igaznak is bizonyult). A jelentésből az is kiderül, hogy Kanizsai Lászlón kívül Corvin ügyét támogatta két fivére is, akik az ütközet után fogságba estek.⁹ Ahogy más Corvin-híveknél, úgy az ő esetükben is elmondható, hogy útjuk ezután nem a cseh király, Ulászló, hanem a Habsburgok trónigényét támogatók táborába vezetett. I. Miksa 1490 nyarán a frissen visszafoglalt Alsó-Ausztriába, majd onnét Stájerországba, egészen Grazig sietett, ahol — részben talán ő maga személyesen, részben megbízottai révén — többeket megnyert a Habsburg-trónöröklés ügyének.¹⁰ Számos magyar nemesről tudunk, aki ekkor köteleződött el. Alosap a gyanúnk, hogy a Kanizsaiak is közéjük tartoztak. Az egyik „átállóval”, Bánfi Miklóssal folyta-

di Stato di Modena, Amministrazione dei principi 682. és 689.) 19. századi másolata, illetve e másolatok dupluma. A jelzetek egytől egyig az adatbázisból származnak, a későbbi visszakereshetőség miatt azonban fontosnak tartottam az eredeti őrzési helyet is közölni. Egvedül az Infocus 829. számú iratot volt módom ellenőrizni.

⁶ Ezzel ellentétben a város monográfusa a „magyar korszak” második kapitányának tekinti (*Josef Mayer*: Geschichte von Wiener Neustadt. I/1. Wiener Neustadt 1924. 63–64., 68.), az elsőnek véleményem szerint nem meggyőzően Kövendi Székely Jakabot tartja.

⁷ A bécsújhelyi bevonulásra: *Antonio Bonfini*: A magyar történelem tizedei. Ford. Kulcsár Péter. Bp. 1995. 885. (IV. VIII. 77–85.). Bécsújhelyi kapitányságára *I. J. Mayer*: Geschichte i. m. 64. és *Kubinyi András*: Mátyás király ausztriai kormányzata. Levéltári Közlemények 63. (1992) 118. 84. j. Mind a két szerző a bécsújhelyi városi levéltár egyik oklevele nyomán (1488. márc. 3.) hivatkozik Kanizsaira, mint e tisztség betöltőjére: Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, Budapest (a továbbiakban: MNL OL), Fényképgyűjtemény, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: DF) 286 451.

⁸ *J. Mayer*: Geschichte i. m. 68–69. Vö. még: *J[ohann] E[vangelist] Schlager*: Wiener-Skizzen aus dem Mittelalter. Neue Folge. S. 1. [Wien], 1839. 108. (1492. jún. 7.).

⁹ „Beusi afferma, che era pare et forse superiore de numero, pugnatum est equo marte per bono spazio, tandem li Ducali forono rotti et cacciati, molti ne forono morti, fra li quali de extimatione ce sono Chis-Matheo et Ladislao Canigiai, molti anchora ce sono stati presi, fra li quali de extimatione et sono doi Canigiai fratelli de dicto Ladislao, uno chiamato Edirbo et molti capi, che non ho per nome, sono state anche presi tutti si cariagi del exercito et parte delle carette del Duca Giovanne, in le quale erano drapi di lana et de seta et de brochaty.” – Magyar diplomaciai emlékek Mátyás király korából 1458–1490. IV. Szerk. Nagy Iván – Nyáry Albert. Bp. 1878. (Monumenta Hungariae historica IV/4.) 239–240. 164. sz. (A közlés írásmódját változatlanul hagytam.) A Tuberónál szereplő, a csontmezei csatában fogságba eső Michael Canasius (*Ludovicus Tubero*: Kortörténeti feljegyzések [Magyarországról]. Közread. Blazovich László – Sz. Galántai Erzsébet. Szeged 1994. [Szegedi középkortörténeti könyvtár 4.] [a továbbiakban: Tubero] 100. [I/18.], 102. [I/19.]) mögött kétségkívül egy Kanizsai lehet, ám melyik, nem tudjuk, mivel ilyen keresztnévű, jelentősebb politikai szerepet vivő családtag a korban nem élt. E személyt Reiszig Ede — jobb ötlet híján — Kanizsai Lászlóval azonosítja (*Reiszig E.*: A Kanizsaiak i. m. 73.).

¹⁰ Vö. *Péterfi Bence*: Egy székely két élete. Kövendi Székely Jakab pályafutása. Pécs–Bp. 2014. (Sziluett. Modern történelmi életrajzok.) 71–73.

tott tárgyalásokra készített, keltezetlen, ám kétségkívül ebben az időszakban keletkezett instrukció fogalmazványának a végére tett utólagos feljegyzésből világosan kiderül, hogy Kanizsai Lászlót és atyafiát, Miklóst egyaránt „be akarták szervezni”.¹¹ Kanizsai Lászlót — Tubero szerint — végül Székely Jakab térítette a Habsburgok trónigényét támogatók táborába.¹²

I. Miksa római király külön figyelmet fordított Corvin János megnyerésére. Az ezzel kapcsolatos, szintén datálatlan instrukcióban egy Kanizsai Lászlóra vonatkozó passzust is találunk, akinek megkörménykezése a Corvinhoz küldött követek feladata lehetett. Mindez a család, de különösen László stratégiai fontosságára utalhat. Nemcsak a határhoz közeli uradalmi jelenthettek — a Felsőlendvai Szécsiekhez, az Alsólendvai Bánfiakhoz vagy másokhoz hasonlóan — vonzó tényező, hanem az általuk kiállítani tudott katonák is.¹³ A római király megbízottainak sikerét jelzi egy 1490. augusztus 7-én Grazban kelt oklevél. Ebben I. Miksa garantálta, hogy Kanizsai László részére — miután az elismerte magyar királynak és kilátásba helyezte várainak megnyitását előtte — Ulrich von Grafenegg özvegyének, Katharina von Pottendorfnak az összes jószágát és ahhoz kapcsolódó jogait odaadományozza.¹⁴ A Kanizsaiak számára mindez azért volt fontos, mivel így az 1457-ban a határ túloldalán birtokos, vagyonos és befolyásos osztrák nemesnek, Georg von Pottendorfnak elzárkósított,¹⁵ majd azután a politika sodrásában Habsburg-zálogba került, így végérvényesen elveszettnek tűnő Szarvkő visszaszerzésére is felcsillant némi remény. Az uradalmat III. Frigyes akaratából bíró Georg von Pottendorf 1484-ben utód

¹¹ Österreichisches Staatsarchiv, Bécs, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Reichskanzlei (a továbbiakban: ÖStA HHStA RK), Maximiliana Kt. 46, Konv. XVI/3, fol. 22v. („Iterum alia similis instructio auff herczog Cristoffen Mangen von Hagsperg und Diepolten Haracher an hern Lasla von Kanyssa zu werben etc.”; „Instructio herczog-Cristoffs von Baiern Mangen von Habsperg, Heinrichen von Waldenfels und Diebolten Harracher an hern Niclansen von Kanissa”) (Ez esetben megtartottam a forrásszövegben kihúzott részeket. Ugyanakkor az alábbiakban, mivel az általam használt iratanyag jelentős részét fogalmazványok tették ki, az egyértelműség kedvéért a beszúrásokat és kihúzott szakvakat nem jelzem.).

¹² Tubero 145. (III/4.).

¹³ „Item mit Ladislaus von Kanissa zuhandlen, das er sich welle mitsampt seinen slossern zu der ku. mt. tun und mit aller seiner macht zu ross und fuess, so maist er ymmer mag zu der ku. mt. in dienst komen. So will in die ku. mt. gnedigklichen halten mit phlegen und amptern versehen im auch seinen schaden ablegen und dartzu all seine dienstlewt, sovil er der unndter oder uber tausennt zu ross und fuess aufbringen mag mit sold und schaden, als annder der ku. mt. dienstlewt gnedigklich halten, das er gnad und fordrung by der ku. mt. in ewig zeit emphunden sol.” – ÖStA HHStA RK Maximiliana Kt. 46, Konv. XVI/3, fol. 25r. A Corvin megnyerésére kiadott instrukció („Instruction an meinen gneidgen herrn hertzog Johannsen Corvin, hertzogen zu Liptonien etc. lautennde auf hern Cristoffen Myndorffer, hern Balthazaren Thauhawser, hern Lienhardten Colnitzer, Hannsen von Reichemburg und doctor Wilhelmen Kretzl”) két példányban is megmaradt. Igaz, a második csak töredékesen (ÖStA HHStA RK Maximiliana Kt. 46, Konv. XVI/3, fol. 23r–26r, ill. fol. 41r–42v).

¹⁴ *Friedrich Firnhaber*: Beiträge zur Geschichte Ungerns unter der Regierung der Könige Wladislaus II. und Ludwig II. 1490–1526. Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen 3. (1849) 409–410. 9. sz. (a DF 258 549., fol. 26r–v, 32. sz. nyomán).

¹⁵ MNL OL, Mohács előtti gyűjtemény, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL) 24 962., fol. 4r–5r, *Mohl Adolf*: Szarvkő és urai. Századok 37. (1903) 627.; Allgemeine Landestopographie des Burgenlandes. I–III. Eisenstadt 1954–1993. (a továbbiakban: ALB) II/1. 71. A szarvkői uradalom 1440–1460-as évekbeli, több pontján zavaros történetére egy másik tanulmányomban fogok kitérni.

nélkül meghalt. 1483. évi végrendeletében úgy határozott, hogy fiú utód híján vagyona szálljon a császárra.¹⁶ Ez viszont sógorának,¹⁷ a 15. századi „zsoldos nemesség” egy kiemelkedő figurájának, a sváb Ulrich von Grafeneggnek, aki ekkor már a magyar király oldalán harcolt, aligha nyerhette el a tetszését. Miután a magyar hadak Pottendorf halála után Szarvkőt elfoglalták, bejelentette igényét a birtokra. Sikerrel járt: 1486-ban Mátyás királytól adománylevelet nyert rá,¹⁸ ami természetesen a Kanizsaiak heves tiltakozását váltotta ki. Elképzelték, hogy Grafenegg nemcsak Szarvkőre, hanem még két másik, annak idején ugyanúgy a Kanizsaiak által birtokolt, majd szintén Habsburg-zálogba került uradalomra, Borostyánkőre és Kismartonra is lecsapott.¹⁹ Ezeket azonban talán nem is foglalta el Grafenegg.²⁰ Élvezni pedig végképp nem tudta hosszan Szarvkőt sem, mivel Grafenegg 1487 nyarán, a III. Frigyes és Mátyás király között dúló háború során, a Bécsújhelytől délre fekvő Schottwien ostrom-

¹⁶ *Brigitte Haller-Reiffenstein*: Ulrich von Grafeneck und seine Nachkommen. Ein Parallelfall? In: Andreas Baumkircher. Erben und Nachfolger. Symposium im Rahmen der Schlaininger Gespräche vom 20.–24. September 1989 auf Burg Schlaining. Hrsg. Ulrike Döcker – Rudolf Kropf. Eisenstadt 1992. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland 88.) 145. (az ÖStA HHStA Urkundenreihen, Allgemeine Urkundenreihe [a továbbiakban: UR AUR] 1483 XI 21 nyomán), 149.

¹⁷ Ulrich von Grafenegg második felesége Katharina von Pottendorf, aki nem más, mint Georg von Pottendorf lánytestvére. *Haller-Reiffenstein, B.*: Ulrich von Grafeneck i. m. 139., 145., *Christiana Haider*: Die Herren von Pottendorf. Uni.-Phil. Diss. Wien 1970. 150. (családfa), *Christiana Buzzi*: Die Herren von Pottendorf. Jahrbuch der Heraldisch-Genealogischen Gesellschaft „Adler” Folge 3, 11. (1982–1983) 144. (családfa).

¹⁸ A katonai foglalás ténye („cum ipso Georgio obeunte tum vero iure belli castrum ipsum ad nostram maiestatem est redactum”) is az adománylevélben maradt fenn: DL 19 146., amelynek 16. századi másolata: DF 258 602. Ez utóbbi nyomán: ALB II/1. 72., ahol annyi szerepel (véleményem szerint helytelenül), hogy Grafenegg csak az uradalom felét kapta meg.

¹⁹ A Kanizsaiak tiltakozása: Sopron vármegye története. Oklevéltár. I–II. Szerk. Nagy Imre. Sopron 1889–1891. (a továbbiakban: Sopron megye) II. 548. 336. sz. (a DL 19 199. nyomán). Borostyánkő és Kismarton 1488. novemberi eladományozására: *Haller-Reiffenstein, B.*: Ulrich von Grafeneck i. m. 145., akinek a forrását (ALB III/3. 334.) nem tudtam ellenőrizni. (Nagyon is elképzelhető, hogy azon állítás is e tiltakozásra megy vissza.)

²⁰ Ugyanezen a véleményen részletes indoklás kifejtése nélkül: *Haller-Reiffenstein, B.*: Ulrich von Grafeneck i. m. 145. Kismarton 1488-ig biztosan nem volt magyar kézen (Kismarton és Kabold 1488. febr. 6-i átadása: *Teleki József*: A Hunyadiak kora Magyarországon. XII. Pest 1857. 395–397. 766. sz., Tichtel naplójában 1488. febr. 14. szerepel: ALB II/1. 111.), de utána sem Grafenegg utódaihoz került, hanem előbb Corvin Jánoshoz, majd mintegy ideiglenes jelleggel Mátyás király halála után Beatrix és az országnagyok Szapolyai Istvánnak 17 ezer forintért adták zálogba (teljes szövegű kiadása: *Ferdo Šišić*: Rukovet spomenika o hercegu Ivanišu Korvinu i o borbama Hrvata s Turcima. I. Starine JAZU 37. [1934] 290. [a DL 19 657. nyomán]). Ami Borostyánkőt illeti, Ulrich von Grafenegg valószínűleg azért formált jogott rá, mivel 1484-től Georg von Pottendorf bírta azt III. Frigyes császár jóváhagyásából *pflegerként* (*Harald Prickler*: Die Herrschaft Bernstein unter den Königsbergern. Uni.-Phil. Diss. Wien 1956. 12., valószínűleg az ÖStA HHStA UR AUR 1484 II 8 jelzeten őrzött források nyomán). Valószínűleg csak az 1480-as évek legvégére került magyar kézre. 1487. okt. 23-án adta parancsba, hogy Baumkircher Vilmos, Bajnai Bot András és Egervári László hadaik élén megostromolják a várat – még azelőtt, hogy Albert szász herceggel megkötött fegyverszünet okt. 28-án életbe lépne (DL 103 935.). A magyar foglalással kapcsolatos, jóval később, egy évszázad távlatából keletkezett elbeszélésekre: *Prickler, H.*: Die Herrschaft i. m. 12–13.

²¹ 1487. július 18-i dátummal: *Haller-Reiffenstein, B.*: Ulrich von Grafeneck i. m. 119. 146. (ki-fejezetten dátum nem említve, csak a halálát elbeszélő források elősorolása), amivel szemben a helyes időpont 1487. júl. 12. Erre l. *Horváth Richárd*: Itineraria regis Matthiae Corvini et reginae Beatricis de Aragonia (1458–[1476]–1490). Bp. 2011. (História könyvtár. Kronológiák, adattárak 12. = Subsidia ad historiam mediaevi Hungariae inquirendam 2.) 87. 1075. j.

mánál elesett.²¹ Mindezek után 1490 nyarán úgy tűnt, hogy a Kanizsaiak számára eljött az alkalmas idő a visszavágáshoz.

A Kanizsaiak jól titkolhatták az 1490 nyarán Miksával folytatott tárgyalásokat, máskülönben nem biztosítottak volna a cseh országnagyok 1490 augusztusának végén szabad utat Kanizsai László és más nemes urak számára, akik néhány héttel korábban még birtokok, udvari szolgálat reményében a rivális trónkövetelővel vagy embereivel egyeztettek.²² Az elkövetkező egy hónap során azonban gyökeres változások következtek be. A római király birodalmi csapatai élén megindult a Magyar Királyság elfoglalására. A Kanizsai család férfitagjai közül László, János és István Bruck an der Leithánál — azaz még azelőtt, hogy I. Miksa magyar földre lépett — 1490. szeptember 28-án meghódoltak.²³ Nem tudjuk, milyen harci tevékenységet folytattak, bekapcsolódtak-e a harcokba, történtek-e önkényes birtokfoglalások nevükben. Egyetlen esetről maradt fenn forrásunk, amikor egy ismeretlen nemes — Kanizsai László közvetítésével — bocsátott volna 50 lovas I. Miksa római király rendelkezésére.²⁴ Ezen kívül két apró részlet ismert még, majd negyedszázaddal későbből. Kanizsai János 1515. évi grófi diplomájáról van szó, ahol érdemei között azt is megemlíti, hogy a Magyar Királyságban, különösképpen Székesfehérvár bevételénél, valamint Szlavóniában harcolt vitézül.²⁵ Bárhogya is történt, a három fiútestvér nevét ugyanúgy szükségesnek tartották belevenni az 1491. évi pozsonyi béke amnesztiát hirdető cikkelyébe, mint mindegyik más, elvileg a Habsburgok ügyét támogató magyar és horvát nemesét (23. §). A békeszerződés egy másik, szintén a családot érintő pontja az volt, amelyben — többek között — a korábban a Kanizsaiakhoz tartozó Kismartont és Szarvkőt is osztrák zálogban hagyta (7. §). Részben Szarvkőre vonatkozik az a pont is, amely többek között előírta, hogy a néhai Georg von Pottendorf jószágait a császárnak kell visszaszolgáltatni (32. §).²⁶ A szarvkői uradalom — hiába minden kísérlet — végleg elveszett a Kanizsaiak számára.²⁷

²² Šišić, F.: Rukovet I. i. m. 301–302. 64. sz. (a DL 37 671. nyomán).

²³ Firnhaber, F.: Beiträge i. m. 418–419. 19. sz. Az eredeti példány: DF 287 323. Korabeli másolata: DF 258 549., fol. 37v, 49. sz., 1490. okt. 11-én Kanizsai Lászlót már az ország ellenségének címezik, és a vele tartó Bélyei Tamás birtokait Bélyei Péter kapja meg (DF 261 919.). Köszönöm Neumann Tibornak, hogy megosztotta velem ezt az adatot.

²⁴ DL 19 727.

²⁵ Körmendi Tamás: Az Osl nemzetség címerváltozásai a középkorban. Turul 83. (2010) 11. (a DL 22 713. nyomán).

²⁶ Köblös József – Süttő Szilárd – Szende Katalin: Magyar békeszerződések (1000–1526). Pápa 2000. 249., 255., 260.

²⁷ Konrad Auer – Kanizsai László bosnyák avagy jajcai bán kérésére – 1497. nov. 10-én tanúsította, hogy a magyar-osztrák háborúk előtt a szarvkői „grófság” („die grafschafft Hornstain”) Cseke/Wimpassing és Pordány/Leithaprodersdorf („Winpaissing unnd Proderstorff”) tizedével együtt nem másé, mint a Szent György-lovagrendé volt (ÖStA AVA FHKA AHK Niederösterreichische Herrschaftsakten [a továbbiakban: NÖHA] H/74/A, fol. 612). 1504-ben I. Miksa arról ad ki oklevelet, hogy — ha nem ígérte oda Kanizsai Lászlónak Szarvkőt — Szarvkőt Matthäus Langnak, Ulrich von Weispriachnak és Benesch von Ebersdorfnak bocsátja rendelkezésre (1504. aug. 1.: RI XIV. 19 021. sz.). Ulrich von Grafenegg azonban ekkorra már az 1504. márciusi szerződés kötés (ÖStA AVA FHKA AHK NÖHA H/74/A, fol. 37–40) után 1504. júl. 1-jén túladott az uradalmon (uo. fol. 6–11, valószínűleg az ÖStA HHStA UR AUR-beli példány alapján kiadva: Josef Lampel: Hundert Jahre aus der

A három testvérrel szemben a család más tagjai 1490–1491 folyamán a Jagellók mellett köteleződtek el. 1491 októberében, a pozsonyi tárgyalások második fordulójával egy időben II. Ulászló király a szintén a Habsburgok mellé álló, és ezért hűtlennek nyilvánított Bornemissza János kincstartó bizonyos — állítólag eredetileg is a Kanizsaiakat illető — zalai jószágait adományozta el Kanizsai Miklós részére, hű szolgálataira való tekintettel.²⁸ Az 1492. március 7-én, a budai országgyűlésen kibocsátott magyar rendi hitlevelekbe sem az amnesztiában részesített, az 1490–1491 folyamán a Habsburgokat támogató három Kanizsai-fivér neve került bele, akiknek a pozsonyi béke betartásával vagy éppen a trónörökléssel kapcsolatban aligha lett volna ellenvéleménye, hanem az Ulászlóhoz hű Kanizsai Miklósé és Györgyé. Igaz, Neumann Tibor szerint még az is elképzelhető, hogy az ő beleegyezésüket szimbolikusan megtestesítő egyetlen pecsétet végül nem is ők, hanem — a pecsétzalag felirata szerint — Kanizsai János nyomta a viaszba. II. Ulászló Kanizsai János és István számára végül csak 1492 júniusában bocsátott ki kegyelemlevelet. Kanizsai László ekkorra már visszanyerhette a magyar király kegyét, hiszen minden jel szerint az 1492. márciusi országgyűlés idején, Budán is feltűnt.²⁹

Az ezt követő időszakban a Kanizsai családból egyedül Kanizsai Jánosról mutatható ki, hogy továbbra is szoros kapcsolatban maradt a Habsburg-uralkodókkal. Magyarországi adataink legnagyobb részéből egy „átlagos” nemes alakja bontakozik ki, akinek a neve leginkább különféle, a szomszédos birtokosok és jobbágyaik kárára elkövetett hatalmaskodások során bukkan fel.³⁰ Néhány magyarországi oklevél, főként ausztriai adatok alapján azonban mintha egy teljesen másik Kanizsai János képe is kirajzolódna. A furcsa kettősséget fokozza, hogy egészen 1509-ig semmilyen ausztriai birtokkal nem rendelkezett, így bizonyosan magyarországi rezidenciát tartott fenn. Nem tudjuk, hogy az 1493. évi, nagy családi birtokosztály³¹ után a testvéreivel közösen bírt váruradalmakkal kapcsolatban miként állapodott meg, megállapodtak-e abban egyáltalán, hogy ki melyik birtokot használja majd lakóhelyként.

Geschichte von Scharfeneck am Leithagebirge [1470 bis 1570] mit einigen Vorbemerkungen über die Scharfenecker. Blätter des Vereines für Landeskunde von Niederösterreich NF 34. [1900] 109–110. 4. sz.). A Grafeneggek örökébe lépő Fürst és a szintén Szarvkőre jogot formáló Zinzendorf család közötti nagy pereskedésre l. ÖStA AVA FHKA AHK NÖHA H/74/A, fol. 14–121., ill. az alapján nagy vonalakban, de nem minden pontját érintve: ALB II/1. 73–75.). A vevő Veit von Fürstöt I. Miksa is megerősítette Szarvkő birtokában (ÖStA AVA FHKA AHK NÖHA H/74/A, fol. 12–13. = ÖStA HHStA UR AUR 1506 II 24, ez utóbbi nyomán kiadva: *J. Lampel*: Hundert Jahre i. m. 110–111. 5. sz.).

²⁸ DL 19 757. Kanizsai György már 1491. máj. 22-én II. Ulászló *aulicus*saként mutatható ki: DF 245 139. Erre az adatra Neumann Tibor hívta fel a figyelmemet, amit ezúton is köszönök neki.

²⁹ Vö. *Neumann Tibor*: Békekötés Pozsonyban – országgyűlés Budán. A Jagelló-Habsburg kapcsolatok egy fejezete (1490–1492). II. Századok 145. (2011) 319–321. Név szerint nem említi, hogy pontosan mely Kanizsai családtagok neve szerepel a hitlevélben. Erre l. az oklevél kiadását: *Fürnhaber, F.*: Beiträge i. m. 511. 84. sz. A Neumann Tibor által is idézett II. Ulászló-féle kegyelemlevél: DL 19 851.

³⁰ E hatalmaskodási ügyekre éppen ezért nem fogok kitérni.

³¹ Kanizsai János és testvérei, István és László megkapták Lékát Csepreggel együtt, Kanizsa és Kapu várak felét, Kanizsa és Kapu másik fele, illetve Sárvár vára viszont unokatestvérüknek, Kanizsai Györgynek és az ő fiának, Lászlónak jutott. DL 20 032. Vö. *Horváth Richárd*: Források a csepregi erősség középkori történetéhez. Vasi Szemle 60. (2006) 431. 29. j.

Noha Kanizsai János nem rendelkezett a magyarországihoz fogható rezidenciával a Birodalomban, ez a körülmény nem gátolta meg abban, hogy Habsburg-szolgálatba lépjen. Még III. Frigyes császár halála előtt (1493. augusztus 19.) kellett keletkeznie annak a listának, amely az udvari katonai kíséret tagjairól ad kimutatást (40 fő, 132 ló), és amelyen [Vilmos] zagorjei gróf (6 ló) mellett Kanizsai János (7 ló) is feltűnik.³² Szintén a Habsburgok oldalán való elköteleződést támasztja alá egy 1493 októberéből származó forrás. Az oszmán csapatoknak a horvátországi Udbinánál Derencsényi Imre dalmát–horvát–szlávón bán seregei felett aratott győzelme (1493. szeptember 9.) után óriási ijedtség lett úrrá a szomszédos Habsburg-tartományokban, és az éppen akkor az örökös tartományokban tartózkodó I. Miksán is, aki a horvát rendek számára 1493 októberében — szükség esetére — birodalmi segédcsapatokat ajánlott fel. A sereg irányítását Sigmund von Welsperg mellett Kanizsai Jánosra bízta volna a római király.³³ Kanizsai személyére talán nem véletlenül eshetett a választás: egyrészt nyilván rendelkeznie kellett katonai tapasztalatokkal, másrészt az is mellette szólhatott, hogy az udbinai csatában elhunyt Derencsényi helyére — legkésőbb 1493. november 22-ig³⁴ — testvére, László került. Aligha képzelhető el, hogy a két testvért egymástól függetlenül bízták volna meg az oszmánok elleni védekezéssel.

Ha 1493-ban vagy később Kanizsai János nem is harcolt birodalmi segédcsapatok élén az oszmánok ellen, más formában ő is kivette részét a délvidéki védekezésből: 1505 körül egy rövid ideig jajcai báni megbízást kapott.³⁵ E tiszt-

³² Tiroler Landesarchiv, Innsbruck (a továbbiakban: TLA), Ms. 2470, fol. 74–75. („Item das hoffgesind, so yetz pey der ky. mt. ist, das noch nit an weeg zuziechen geordnett ist”). Mind a két személy a fol. 74r-on található („grauff vom Säger: VI”, „grauff Hans von Kannyschen: VII”). A fol. 74v-on 5 lóval egy bizonyos „Schargo Andree” is megtalálható, aki e korai keltezés miatt nem lehet Sárkány Ambrus (ha esetleg még a keresztnév elírását is feltételezzük). A III. Frigyes korára való datálást több körülmény indokolja: egyrészt egyértelműen *császári* kíséretéről van szó. I. Miksa esetében ez csak 1508. évi császárrá választása után volna lehetséges. Azonban azutánra azért nem keltezhetjük, mivel akkorra Vilmos zagorjei gróf (1501. aug. 28-án még életben: Regesta Imperii XIV. Ausgewählte Regesten des Kaiserreiches unter Maximilian I. (1493–1519). I–IV. Hrg. Hermann Wiesflecker. Wien–Köln 1990–2004. [a továbbiakban: RI XIV.] 12 395. sz.; 1504. máj. 31-án néhaiként említve: RI XIV. 18 817. sz.), illetve a listán 6 lóval feltüntetett „turkisch kayser”, azaz II. Murádnak a gyermekkorában Európába menekült, megkeresztelkedett, a Habsburg-udvarban menedékre lett fia, Callixtus Ottomanus (†1496) is megtalálható.

³³ RI XIV. 76. sz. Teljes szövegű kiadása: *Ferdo Šišić: Rukovet spomenika o hercegu Ivanišu Korvinu i o borbama Hrvata s Turcima*. II. Starine JAZU 38. (1937) 209–210. 153. sz. (az ÖStA HHStA RK Reichsregisterbücher [a továbbiakban: RRB] Bd. II, fol. 27r nyomán).

³⁴ DF 287 362. Regeszta: RI XIV. 2850. sz. Teljes szövegű kiadása: *Firnhaber; F.*: Beiträge i. m. 545–546. 108. sz. Valószínűleg nem sokkal ezelőtt kerülhetett a dalmát–horvát–szlávón bántság élére és nyilván egyik első teendőjének kellett lennie, hogy e hitlevelet kiállítsa.

³⁵ 1505. júl. 18. és 1505. aug. 29: DL 21 455. További, általam ismert adatok jajcai bánóságára (az előbbi keltezetlen, a másik csonka): Jajcza (bánóság, vár és város) története 1450–1527. Írta: *Thallóczy Lajos*. Oklevéltárak szerk. Horváth Sándor. Bp. 1915. (Magyar történelmi emlékek. Okmánytárak 40. = Magyarország melléktartományainak oklevéltára 4.) (a továbbiakban: Jajca) 151. 95. sz. (a DL 21 002. nyomán), DL 22 100. („Lehet, hogy ez is 1504. július 28. és 1505. szeptember 29., esetleg 1509. január 30. és 1511. július 11. között lett kiállítva” – *Reiszig E.*: A Kanizsaiak i. m. 74. 188a. j.). Ugyanúgy Kanizsai jajcai bánóságára vonatkozhat egy jóval későbbi, 1517. évi említés (Jajca 261. 172. sz., a DL 25 587. nyomán).

séggel egy időben soproni ispán is volt,³⁶ a tisztet vélhetően kétszer is viselte. Ispánságával kapcsolatban egy különös körülmény érdemel figyelmet: Kanizsait II. Ulászló elmozdította a megye éléről, és 1506. június 24-én Ostfi Ferencet nevezte ki a helyére. Nagyon is valószínű az a magyarázat, amely Kanizsainak 1506-ban, a rákosi végzés és Szapolyai János házassági tervei miatt indított osztrák–magyar háborúban játszott szerepével hozza összefüggésbe a leváltást.³⁷ A rövid háborúban való részvételének régóta ismert bizonyítéka az 1506. évi bécsi béke, amelyben az amnesztiában részesülők között — Pozsony és Sopron városán, valamint Frangepán Jánoson és Korbáviai Jánoson kívül — Kanizsai János szerepel név szerint.³⁸ Egy, a római király által bírt zálogterületen, Kismartonban éppen a háborús konfliktus idején megforduló névtelen személy beszámolójából azt is megtudjuk, hogy a magyar főúr állítólag egy ezerfős, nyilván nem csak saját maga által kiállított seregnek parancsolt.³⁹ Háborús szerepéről ennél többet nem tudunk. Ellenséges akcióival valószínűleg kimerítette a felségárulás fogalmát, hiszen magyarországi birtokai révén a magyar királynak tartozott engedelmességgel, amit az sem írhatott felül, hogy 1506. március 20-án I. Miksa római király — az éppen II. Ulászlóval Bécsújhelyt folytatott dinasztikus tárgyalások során — Kanizsait 12 lóval évi 400 rajnai forintos zsoldal szolgálatába vette.⁴⁰

Az 1493. évi birodalmi segédcsoportok kapitányi tisztségén, a jajcai bánságon, a soproni ispánságon kívül Kanizsai Jánosnak a magyar–birodalmi kapcsolatrendszerben elfoglalt, meglehetősen sajátos helyzetét az is jól kifejezi, hogy — nyilván birtokai nagysága és a Kanizsai család befolyása alapján⁴¹ — Kanizsai László és György mellett János is szerepel azon urak között, akik saját zászlajuk alatt vonulhatnak hadba (1498: 22. tc.). Az 1498. esztendő volt

³⁶ Jajca 151. 95. sz.

³⁷ *Horváth R.*: Sopron megye i. m. 84. Kanizsai János soproni ispánságával kapcsolatban a tanulmány lezárása után fogalmazott meg C. Tóth Norbert doktori értekezéséhez fűzött opponensi véleményében újszerű és számos ellentmondás feloldó észrevételeket, azonban ezeket már csak az általam megfogalmazottak finomítására tudtam felhasználni. Itt köszönöm meg, hogy megosztotta velem a meglátásait.

³⁸ *Köblös J. – Süttő Sz. – Szende K.*: Magyar békeszerződések i. m. 271.

³⁹ „Item graf Hanns Geynissla hat, dieweyl ich dabey gewesen bin, M^o man mit im hinabgen, ze Yfforn gefurdt und hat er auch ain michel anzall volgkhs unden, aber nuer lanntwer.” – Státní oblastní archiv v Třeboni, Třebon, Historica inv. č. 3979, sign. 3308. Az irat kivonata: *Franz von Krones*: Bericht über die Ergebnisse einer archivalischen Reise im Herbste 1896 mit einem Anhang von Urkunden-Regesten und Auszügen sammt Erläuterungen. Graz 1897. (Veröffentlichungen der Historischen Landes-Commission für Steiermark 3.) 30–31. 36. sz. (A keltezetlen forrás dátuma a cseh levéltári nyilvántartással és az ezzel egybecsengő Krones-féle datálással szemben nem 1490, hanem 1506. Legfőbb érv emellett az, hogy I. Miksa fiát, Fülöpöt már királyként említik, ami csak Kasztíliai Izabella 1504. novemberi halála után volt lehetséges.).

⁴⁰ ÖStA HHStA UR AUR 1506 III 20.

⁴¹ Mindamellett, ha saját kapcsolatrendszerük nem lett volna elegendő, bizalommal fordulhattak unokatestvérük, Kanizsai Dorottyá férjéhez, Perényi Imre nádorhoz. Erre I. Perényi Imrénének hitveséhez, Kanizsai Dorottyához intézett levelét (1504. máj. 28., Buda): „Ceterum, domini Iohannes et Stephanus Kanysay, fratres nostri bona una nobiscum fruuntur sanitate, quorum negotia adeo bono modo iam favente Omnipotente disposuimus et sibi levavimus, ut numquam dominus condam palatinus predecessor, frater ipsorum tot ipsorum causa fecerit, sicuti nunc nos amore vestri perfecimus, quos una nobiscum, ut optatis, erga vos ducemus.” – DL 25 432.

ugyanakkor az az év is, amikor I. Miksa állandó udvari familiárisává fogadta (*familiarem domesticum nostrum et continuum*) Kanizsai Jánost.⁴² Tekintélyének, helyi nagybirtokosi voltának szót, hogy 1504-ben — tudomásom szerint először és utoljára — a győri püspök, Kanizsai György és Horváth Márk mellett felmerült az ő neve is, hogy az osztrák követekkel együtt a Sopronban tartott tanácskozásokon a legfontosabb ügyekről eszmét cseréljen.⁴³ Ugyancsak a család nyugat-dunántúli birtokaival és tekintélyével lehet összefüggésben, hogy 1503-ban a két Kanizsai, György és János a vörösvári és császárvári uradalmak miatt a Stubenbergék és Bakóc (avagy az Erdődi család) között valamiféle közvetítői szerepet vállalt.⁴⁴ A közbenjárás azonban aligha járhatott sikerrel: mondhatni egyenes út vezetett innen a stájer család 1504. évi kisemmizéséig.⁴⁵

Ha Kanizsai János az 1506. évi hadjárat során ismét meg is égette magát a politikával, az amnesztiarendeletnek köszönhetően az különösebb következmény nélkül maradt. Bár látszólag mindene megvolt — pénz, paripa, fegyver —, csak nem nyugodott: 1506 után igyekezett még szorosabbra fogni a szálakat a Habsburg-udvarral. Ahogy közel tíz évvel később Kanizsai egyik szolgálója I. Miksának elmondta: a magyar főúr annak ellenére, hogy a Szlavóniában, Horvátországban, Dalmáciában és másutt vállalt tisztségeit barátok és támogatók révén sikerre vitte, nagy dicsőséget hozott öfelségének és famíliájának is, mégis elhagyta a hercegeket, püspököket, nagy urakat és a barátokat, csak, hogy Miksához csatlakozzon.⁴⁶

⁴² DL 20 769. Különben az I. Miksa-kori udvarral foglalkozó szakirodalomban az udvari *familiáris*okra semmi felvilágosító magyarázatra nem leltem. Amit viszont találtam, az a Zsigmond-korra koncentrált (pl. *Martin Kintzinger*: Westbindungen im spätmittelalterlichen Europa. *Auswärtige Politik zwischen dem Reich, Frankreich, Burgund und England in der Regierungszeit Kaiser Sigmunds*. Sigmaringen 2000. [Mittelalter-Forschungen 2.] 143–228.). Amennyi magából az oklevélből — a szolgálatba való felvétel tényén kívül — még megállapítható, hogy *familiáris*szal szemben csak rendes bíró (*iudex ordinarius*) hozhatott ítéletet. Máskülönben annyi sejthető, hogy nem közvetlen udvari szolgálatról volt szó, ezért fizetést valószínűleg nem kapott rendszeresen. Kanizsait hiába kerestem az 1500–1501. évi udvari számadáskönyvben (tartalmának válogatott ismeretése: RI XIV 11 291. sz. = Österreichisches Staatsarchiv, Bécs, Allgemeine Verwaltungsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv, Alte Hofkammer, Gedenkbücher [a továbbiakban: ÖStA AVA FHKA AHK GB] 10). A magyar vonatkozásoknak egy része a múlt századfordulón készült, teljes szövegű másolatban is olvasható: MNL OL, Magyar kincstári levéltárak, Magyar Kamara archivuma, A bécsi Udvari Kamarai Levéltárban őrzött segédkönyvek és iratok másolatai (a továbbiakban: MNL OL E 239), 14. köt., 134–135. p. (= MNL OL Mikrofilmtár, X 10310, MF 47 715., az alábbiakban a mikrofilm-tekerés számát nem idézem; eredeti: ÖStA AVA FHKA AHK GB 10, fol. 18r, 21r, 22r, 54v).

⁴³ DF 243 243. Idézi: *Házi Jenő*: Határszéli viszálaink az osztrákokkal a Jagellók uralkodása alatt. A Gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve 1. (1931) 55.

⁴⁴ „... magnificentiam vestram pro nostro cum dominis de Stwmberg unacum magnifico Iohanne de Kanysa, fratre suo fatigiis non parcendo interfuisse illicque omnem diligentiam suam adhibuisse...” – DL 25 424. A tárgyalásokat Komjátiban, Forgács Péternél rendezhették meg (vö. DL 25 422.).

⁴⁵ Vö. *Hermann Zsuzsa*: Keseregienek vétük büntetésén. Ítélet Vörösvárról és végzés Rákoson. In: *Tanulmányok Borsa Iván tiszteletére*. Szerk. Csukovits Enikő. Bp. 1998. 84–87.

⁴⁶ „... so er kay. mt. nutz unnd frumen nit so embsigklich betracht hette, benanter mein genediger herr die drew lannd, nemblich das Windischlannd, Krhabaten unnd Dalmacien, desgleichn die ambter zu Thamischer, Kriechischen Weissenburg und an vil anndern mer orten, so mein genediger herr durch annder gut herren, frunth unnd gunner, die ime dartzu verhilfflich gewest, zuwegen bringen mogen und durch welhe ambter er alle seiner genaden names unnd stames in

Kanizsai 1510. május 13-án Miksától — tekintettel szolgálataira — engedélyt nyert arra, hogy „ugyanazon örökös hercegségünkben és tartományunkban egy uradalmat, várat vagy mást, ahogy neki tetszik, vásároljon, azt [ki]építse, használja és igényei szerint, miként azt más, ugyanazon örökös hercegségünkben és tartományunkban honos embernek szabad, mindentől szabadon”.⁴⁷ A már-már közhelyszerű „hűséges szolgálatok” csak a császári adományozás apropóját szolgáltatják. Valójában azonban Kanizsai kérése lehetett a perdöntő, miként azt a császár oklevelében is hangsúlyozta: „miután értesültünk azon akarataról és kívánságáról, hogy javaival közénk, a mi örökös hercegségünkbe és tartományunkba költözne és ugyanott saját erejéből élne”.⁴⁸ Az áttelepedés nem volt az minden előzmény nélkül. Nemcsak ebben az oklevelében, hanem már fél évvel korábban, 1509. december 6-án Kanizsait orthi *pflieger*nek nevezte I. Miksa.⁴⁹ Orth a Duna bal partján, Bécstől légvonalban mintegy 20 kilométerre található kis település, amelynek legfontosabb vonzerejét részben a Bécshez való közelség, részben az ott lévő vár jelenthette. Jóllehet a Kanizsait *pfliegerré* kinevező oklevél nem maradt fenn, abban minden bizonytalanságot a szokásos formulák alapján egy előre megállapított, a császárnak fizetendő járadékról olvashatnánk.⁵⁰ A bevételekről el kellett számolnia, vagyis — miként a tisztség német neve is jelzi — gondját viselte, irányította az uradalmat (*pfliegen*), máskülönben szabadon használhatta. Gyakorlatilag birtokkiuta-

hohes vermugen erhebt worden, dartzu fursten, bischoven, grosgraven unnd annder sein mechtig herren unnd freundt all verlassen und ausgeslagen unnd sich gentslich an e. kay. mt. ergeben unnd in kay. mt. genedig vertrawen, ist mein genediger herr von Unngern unnd seinem haimwesen aus mit seiner genaden gemahl bewegt worden und gen Ort, wie er sich dann hinauf geen Newburg zutziehen willens ist gezogen...” – ÖStA HHStA RK Maximiliana Kt. 35, Konv. 1516 März, fol. 20r–v. Maga a panaszirat datálatlan, viszont a másolati füzetben lévő egyik (egyébként ilyen tekintetben egyedüli) irat 1516-os dátumot visel (uo. fol. 26v).

⁴⁷ „... das er in dem bestimbten unnsern erblichen furstenthumben und lannden ein herrschafft sloss oder was annders so im gefellig ist, kawffen, dieselben pawen, gebrawchen und damit nach seinen notdurfften in massen, wie annder unsrer lanndtlewt derselben unnsere erblichen furstenthumb und lannde hanndeln mag und sol, von allermenigklichen unnerhindert...” – DL 22 029.

⁴⁸ „... als er [Kanizsai János – P. B.] unnsere bericht, willens und begirig ist, sich mit seinen hab und guetern hinder unns in unnsere erbliche furstenthumb und lannde zuziehen und daselbs mit aigen rugkh zuwonnen...” – DL 22 029.

⁴⁹ DL 25 529. (A DL–DF adatbázisban helytelenül 1509. dec. 16. szerepel dátumként.)

⁵⁰ Franz Kral Wißgrill ellenőrizhetetlen értesülése szerint (*Franz Karl Wißgrill*: Schauplatz des landsässigen Nieder-Österreichischen Adels vom Herren- und Ritterstande von dem 11. Jahrhundert an, bis auf jetzige Zeiten. III. Wien, 1797. 466.) 1509-ben Johann (Chrisostomus) von Guttenstein bírta zálogként, amit át is vett a szakirodalom: Topographie von Niederösterreich. Alphabetische Reihenfolge und Schilderung der Ortschaften in Niederösterreich. Wien 1877–1927. (a továbbiakban: TNÖ) VII. 508., *Hans Willinger*: Orth an der Donau. Ein Grenzlan schicksal. Orth an der Donau 21989. 54. Érdekesképpen jegyzem meg, hogy a legújabb régészeti és műemlékvédelmi kutatás szerint létezik egy a 15–16. század fordulójára, de mindenféleképpen a nagy, Salm-féle építkezések (1529) előttré keltezhető építési periódus, amit a feltáró nem tudott (zálog)birtokoshoz kötni (*Nikolaus Hofer*: Orth an der Donau. Von der Wasserburg zum Renaissanceschloss. Horn 2011. [Fundberichte aus Österreich, Materialhefte, Reihe A, Sonderheft 15.] 27–30.). Persze nem zárható ki, hogy maga Kanizsai János építkezett volna ott, de ennek legkisebb nyomát sem találtam az írott forrásokban.

lásról, elvileg azonban alhűbérbe adásról⁵¹ volt szó: talán a Kanizsai irányában felhalmozott adósságokat fizethette közvetve a császár a bevételekből. Az orthi uradalom révén a magyar főúr megvethette lábát a határ túlsó oldalán, a Magyar Királysághoz mégis nagyon közel. Miksa 1510. évi engedélyét megelőzően, még nem osztrák hercegi alattvalóként, „különös kegyből” (*aus sonndern gnaden*)⁵² a Bécstől néhány kilométerre, délre fekvő Himbergen⁵³ előbb megvásárolt, majd hűbérbe kapott egy udvarházat (*hof*) tartozékaival együtt.⁵⁴ A császár további kegyet is gyakorolt Kanizsaival. Míg 1509. december 9-i oklevelében még zöld, addig 1510. május 22-én már vörös viaszpecsétet használt — talán nem merészség azt feltételeznünk, hogy valamikor (esetleg 1510 májusában) erre is engedélyt kapott. Ez pedig a Birodalomban a világiak között a legelőkelőbbek, az úri rendbe (*Herrenstand*) tartozók kiváltsága volt.

A császár — nyilván azon túl, hogy egy újabb „magyar-ügyi szakértőt” nyert — elsősorban hadi szolgálatokra számított a magyar főúrtól. Nem tartom kizártnak, hogy részben ezzel, részben az orthi pflegerséggel állhat kapcsolatban, hogy Kanizsai egy Csepregen, 1509. december 9-én kelt oklevelében magát „határvidéki kapitánynak” nevezte.⁵⁵ Mivel ugyanebben az oklevélben egyúttal császári tanácsosi (*cesaree maiestatis consiliarius capitaneusque in confinibus*) titulust is viselt,⁵⁶ az együttes címhasználatból következően valószínűleg nem a magyar király szolgálatában töltött be ilyen, a nyugati határszélen — egyetlen,

⁵¹ Orth an der Donau felett ugyanis nem az Osztrák Főhercegség tartományura volt a főhűbéres, hanem a regensburgi püspök. A témához l. még: *Joseph Rudolph Schuegraf*: Geschichte des Domes von Regensburg und der dazu gehörigen Gebäude. II. Regensburg 1849. 280–281. I. Miksa német-római császár 1511. szept. 23-án nyerte el hűbérként a regensburgi püspökség örökös marschalli tisztségét (*Erbmarschallamt*), amelyhez az orthi uradalom is hozzá volt kapcsolva. Erre l. Sammlung Chorinsky, Bd. 39 (Archiv-Protokoll für Nieder-Österreich bis 1618 (Archiv des k.k. Ministeriums des Innern) 72. (A bécsi Österreichische Nationalbibliothek litografált példányának digitalizált verzióját használtam: <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?&aid=chs&datum=0039>, utolsó letöltés: 2016. febr. 3.). A mondottak értelmében: ha nem megerősítésről van szó, csak ezután beszélhetünk alhűbérrel. Minden addigi, nem a regensburgi püspök akaratából megtörtént kiutalás vagy hűbérbe adás jogtalan volt.

⁵² DL 25 529.

⁵³ Vö. TNÖ IV. 253–262. (Sem Kanizsairól, sem az őt megelőző Kaspar Grasser birtoklásáról nem tud.)

⁵⁴ 1509. december 16., Bolzano, I. Miksa német-római császár: „etlich stuckh und guter zu Hymperg gelegen, so von unns und unnsERM furstenthumb Osterreich unnder der Enns zulehen ruren und gedachter graff Hanns von Kanisa, als er unns bericht, yetzo erkhaufft hat” – DL 25 529. 1510. augusztus 6-án Kanizsai és örökösei hűbérbe kapják a Himpergben, Kaspar Grassertől megvásárolt javakat („unnsER getrewr Casper Grasser ainen hof bey Hynperg und vier phundt und sechs schilling und zwen phening gellts jerlicher gullt auf behausen guettern und uberlennnden daselbs zu Hymperg gelegen mit irer zuegehörung” – NÖLA Hs. 17/10 (Lehenregister „H” niederösterreichisches Gesamtland 1497–1510), fol. 168v.

⁵⁵ DL 21 974. A bécsi házaira vonatkozó, 1516. évi, két telekkönyvi bejegyzésben (Wiener Stadt und Landesarchiv, Bécs [a továbbiakban: WStLA], Grundbücher B 29 [Grundbuch Schotten], Bd. 23, fol. 179v) illetve az azokról készült korabeli másolatban (DL 38 737.) is előkerül e tisztség német változatban („romisch kaiserlicher maiestat ratt und obrister hautbman an der grennytz”). E kapitányság utolsó, számomra ismert említése 1517. dec. 17-ről származik (DL 89 117.). Ez utóbbira C. Tóth Norbert hívta fel a figyelmemet, amit ezúton is köszönök.

⁵⁶ A császári tanácsosságnak első nyomát egy három nappal korábban (1509. dec. 6.) kelt I. Miksa-kiadványból ismerem: DL 25 529.

1447. évi, birodalmi vonatkozású párhuzamot leszámítva⁵⁷ — a késő középkorban tudomásom szerint ismeretlen tisztséget.⁵⁸

1510. május 22-én Kanizsai I. Miksa 50 könnyűfegyverzetű lovassal (fejenként havi négy magyar forintos zsolddal, magának a magyar főúrnak havi 50 rajnai forintos fizetéssel) a velencei háborúban harcoló császári csapatok közé vette fel.⁵⁹ Kanizsainak tehetősége okán a csapatok zsoldjának megelőlegezésére is futhatta, ha a német-római császárnak nem tellett katonára. Márpedig ilyen sokszor előfordult: kifejezetten Kanizsai kifizetése kapcsán is van ilyen kósza adatunk.⁶⁰

Út a grófi diplomáig

Kanizsai birodalmi pályafutásának következő lépcsőfokáról néhány évvel később hallunk hírt. Vinzenz Rocker császári titkár 1514. április 1-jén Welsben megírt, Zyprian von Serntein tiroli kancellár számára elküldött levelében a következőket olvashatjuk: „Ami Kanizsai grófot illeti, őfelsége meg akarta őt szóban hallgatni. Ezért őfelsége parancsa és akarata az, hogy közöljük vele: békében menjen hozzá hat lovassal, de ne csütörtök este előtt; őfelsége tárgyalni akar vele és megígérte, hogy szán rá időt, de azon a csütörtökön és ne előbb jöjjön a császári felséghez.”⁶¹ Meglehet, hogy már ekkor is szóba került Neuburg am Inn birtokba vétele, hiszen tudjuk, hogy már 1514 augusztusa előtt folyt egyeztetés Kanizsai és I. Miksa császár között ez ügyben. A cél az volt, hogy a magyar főúr méltó lakhelyet kaphasson. Az uralkodó választása végül a Kanizsai neve és családja számára egyaránt „megfelelő” Neuburg am Inn várára esett.⁶² A megállapodás tárgya a Passautól néhány kilométerre délre, az Inn bal

⁵⁷ Sigmund von Ebersdorft a Magyarország határai felé eső részek és Győr kapitányának nevezik. 1447. aug. 10.: „hauptmanschaft an der grenitzen gen Ungern und zu Raab” – NÖLA Privaturkunden 2626. Vö. *Josef Sokoll*: Die Herren von Eberstorf. Ein Beitrag zur österreichischen Adelsgeschichte. Staatsprüfungsarbeit am Österreichischen Institut für Geschichtsforschung. Wien 1933. 27.

⁵⁸ C. Tóth Norbert doktori disszertációhoz írt opponensi véleményében Kanizsai János soproni ispánságával kapcsolatban kifejtett, figyelemre méltó érvei e különös címhasználatra is részleges, ám sajnos nem teljeskörű magyarázat adnak.

⁵⁹ ÖStA HHStA UR AUR 1510 V 22. Az I. Miksa számára a Kanizsai János által kiállított reverzális szövege alatt más írással és kicsit világosabb tintával: „Johans graf czu Kanysa aigen handt geschrift”. A szolgálatba vevő *Bestallungsbrief* nem maradt meg.

⁶⁰ „Ewr ku. mt. hat auch den graffen van Canissa ir tzerung eyesgetann myt eym I, darmyt myr solchs nit gelacht ist worden, darumb kan ich nun nicht zerung heym geben.” – s. l., s. d., ÖStA HHStA RK Maximiliana Kt. 43, Konv. VI/1, fol. 37r.

⁶¹ „Von wegen des grafen von Kanysa hat ir mt. verwilligt, in zuhorn mundlich, und ist ir mt. bevelch und maynung, im zustigen, dan er ungerlich mit VI pherden heruber zu ir mt. kume, aber nicht ee, dann auf den donrstag zu abent, welle ir mt. mit im hanndeln, dann ir mt. sei die zeit versprochen, das mag im e. g. anstigen lassen, dan er auf bestimbten donrstag und nicht ee hieher zu k. mt. kume.” – TLA Maximiliana XIII/256, Konv. X/1, fol. 32. A forrás teljes szövegű közlése: *Hans Moser*: Die Kanzlei Kaiser Maximilians I. Graphematik eines Schreibbusus. I–II. Innsbruck 1977. (Beiträge zur Kulturwissenschaft. Germanistische Reihe 5/1–2.) II. 121–122. 19. sz.

⁶² „Als unns derselb graf Johans zu Kanissa am zeit heer meermals anzaigen und zuerkennen geben lassen, wie er aus sonnderm unndertenigen willen, so er zu unns und unnsrem haws Oster-

partján feküdt, és I. Miksa egyik friss szerzeményének számított.⁶³ A vár és uradalom a Wittelsbachok két ága között lezajlott landshuti örökösödési háborúig (*Landshuter Erbfolgekrieg*, 1504–1505) György bajor hercegnél volt zálogban. Visszavétele után a kis grófság a Habsburgok előretolt bástyája lett a Bajor Hercegségbe beekelődvé, egy roppant fontos stratégiai helyen: az Inn mentén, a passauai püspöknek a dunai hajózás szempontjából kulcsfontosságú székelyének közvetlen közelében, a püspöki várost és közvetlen környékét nyugatról és délről szinte teljes mértékben határolván.

A Kanizsai János és I. Miksa között Neuburg am Inn ügyében folytatott tárgyalások 1514 augusztusában vettek nagyobb lendületet. Erre bizonyíték két, egyaránt 1514. augusztus 15-én kelt instrukció.⁶⁴ Az egyik utasítás Wilhelm von Rappoltstein udvarmesternek, felső-elzászi főkapitánynak és tartományi bírónak (*Landrecht*)⁶⁵ és Vinzenz Rockner császári titkárnak szól, a másik pedig Hans Heinrich Armsdorfer tanácsosnak, hagenai avagy alsó-elzászi kincstartónak (*Zinsmeister*). Mind a kettő Kanizsai ügyében kelt. Míg az előbbiben magával Kanizsaival kellett volna tárgyalniuk a címzetetteknek, a másodikként Sigmund von Haag meggyőzése révén a terepet kívánta előkészíteni a magyar főúr számára. Neuburg uradalmát ugyanis a császár már korábban elzálogosította 7 ezer rajnai forintért az említett Haagnak.⁶⁶ A Haaghoz küldendő császári megbízottal közölt információk egyértelműen Kanizsait jelölik meg, mint ötletgazdát, ezzel pedig egyúttal a császárt is mentesítik a visszavételből adódó kellemetlenségek alól. Kanizsai e forrás szerint maga kérte ezen uradalmat, vagyis szó sem volt arról, hogy a császár döntött volna az uradalom kiválasztásáról. Ezzel szemben a Kanizsaihoz küldött megbízottaknak írtak szerint a császár hozta meg a döntést Neuburg am Inn elzálogosításá-

reich trueg genaigt willens und des gemuets were, sich mit seiner person hinder unns und dassell unnsner haws Osterreich zubegeben und mit wesen underzulassen und zusetzen mit unndertenigem ersuechen und begern ine mit ainer eerlihen wonung zu fursehen. Auff söhls haben wir in bewachung der getrewen nutzlichen und redlichen dienst, so derselb graf Johans zu Kanissa unns und unnsERM haws Osterreich bisherr getan und furtet woll tun mag und soll und sonnderlichen umb seiner guetwillig ehir(?), darinnen er sich gegen unns erzaiget, gnedigklihen bedacht, demselben graf Johannsen also mit anem eerlichen ansehlichen wesen, so seinem namen und stamen eerlichen sein unns, als nemlich mit unnsner herrschafft und sloss Newnburg am Yn gelegen.” – ÖStA HHStA RK Maximiliana Kt. 32, Konv. 1514-VIII, fol. 143r–144r (a fogalmazvány itt közölt átiratából számúztam a kihúzott részeket, a kevés számú beszúrást viszont jelzés nélkül beemeltam a szövegbe).

⁶³ Igaz, csak abban a tekintetben tarthatjuk új szerzeménynek, hogy ismét közvetlenül Habsburg-kézben volt a grófság. Ugyanis — (zálog)birtokostól függetlenül — a 13. század végétől kezdve egészen 1803-ig a Habsburgokat illették a grófságban a tartományúri jogosítványok (*Landeshoheit*). A grófság történetére a legjobb munka: *Josef Hofbauer*: Die Grafschaft Neuburg am Inn. München 1969. (Historischer Atlas von Bayern. Teil Altbayern, Heft 20.). Mivel Hofbauer használta a bécsi császári könyveket, a *Reichsregisterbuchokat*, tud Kanizsai megjelenéséről és birtokszerzéséről (uo. 61–62.), azonban az azokban található bejegyzéseken kívül más forrásokat nem idéz.

⁶⁴ ÖStA HHStA RK Maximiliana Kt. 32, Konv. 1514-VIII, fol. 143–150. és fol. 153–156. Az alábbiakban külön nem hivatkozom rájuk.

⁶⁵ 1514 októberében már nem *Landrecht*nek, hanem helytartónak (*Landvogt*) nevezik a Kanizsaival folytatott tárgyalások következő, őszi körében: ÖStA HHStA RK RRB Bd. QQ, fol. 226v.

⁶⁶ A család monográfiája (*Rudolf Münch*: Das grosse Buch der Grafschaft Haag. II. Greipel 1987. 154., ill. 155. 5. j.) úgy tudja, hogy Sigmund von Haag 1515 és 1518 között bírta Neuburg am Inn.

ról, amiről ezután Kanizsait értesítette. A magyar főúr pedig Marx Gold császári káplánnal üzentte meg, hogy egyetért a javaslattal. Gold azt is helyeselte, hogy a záloglevél 40 ezer rajnai forintról⁶⁷ szóljon. Az uradalmat a megállapodás szerint Kanizsai haláláig bírhatta, és egyúttal a császár azt is garantálta, hogy azt a magyar főúr életében nem engedi kiváltani. Az egyetlen kikötése az volt, hogy Kanizsai halála után viszont utódaitól az eredeti zálogösszeg feléért, azaz 20 ezer rajnai forintért megválthatók lesznek a jószágok. Ugyanez a „logika” figyelhető meg a birtokon folytatott esetleges építkezések költségei (*Baugeld*) esetében, amelynek feléből, 2 ezer forintból lehetett volna az építkezéseket fedezni, a másik felét azonban nem kellett volna visszajuttatni. Azaz összesen 44 ezer rajnai forintról volt szó. Ugyanekkora összeg szerepel a Haaghoz küldendő követ utasításában is.

Nem lehet véletlen, hogy a rendkívüli intézkedések okaként a birtokból kifogatott Haag előtt a császár szorult anyagi helyzetét kellett taglalni. A befolyó pénz — szól az instrukció — az ausztriai háznak igen nagy szolgálatot fog tenni, hiszen a (velencei) háborúra lehet majd használni.⁶⁸ Ezért sürgette a császár Haagot, hogy 1514 Szent Márton napjáig adja át a várat Kanizsai számára, hiszen Haag ekkorra már biztosan birtokában lesz a 7 ezer rajnai forintos zálogösszegnek. A birtokból történő eltávolításáért természetesen szabadkozott a császár, és okként egyértelműen a szükséghelyzetet jelölte meg.⁶⁹

Minden látszat ellenére⁷⁰ a két instrukció csak a tárgyalások megkezdését jelezte, még messze volt a megállapodás. Mivel I. Miksának égető szüksége volt

⁶⁷ A 15. század második felében – a rajnai forint romló tendenciája közepette – egy magyar forint mintegy harmadával erősebb lehetett egy rajnai forintnál. Míg egy rajnai forintért Ausztriában 240 dénárt adtak, addig egy magyar forintért 310–330 dénárt (*Dányi Dezső – Zimányi Vera: Soproni árak és bérek a középkortól 1750-ig. A „Pénzforgalom és pénzügyviszonyok Sopronban” című tanulmányt Huszár Lajos készítette. Bp. 1989. 44.*). Ez azt jelenti, hogy a 44 ezer rajnai forint mintegy 33 ezer magyar forintnak felelhetett meg. Az alábbiakban a rajnai forintban szereplő összegeket nem váltom át magyar forintra.

⁶⁸ „... so welle er uns dargegen an barem gelt darlechn und uberantworten XL^M gld. r., dartzu III^M gld. r. an solhem sloss verpauen und uns halben tail desselben gelts, nemlich XXII^M gld. r. frey zuestellen und aignen und allein die anndern XXII^M gld. r. auff berueret herschafft und sloss Newburg haben, die wir ime darauff verschreiben sollen, und dieweil wir dan mit allain bey uns sollen, sonnder auch in treffenlichen rat erfunden haben, das dise sach uns und unserm haws Osterreich fur uns und unser haws Osterreich nutzlich und guet sein mag, und nit allain dise summa gelts, die uns dan der gegen[bu]r[tig] unserrer kriegsleuff halbn zu gueten staten kemmet und damit well etwas tappffers ainrichten und auß was [...] hanndlen, sonnder mitt der zeit etwas weiterrts von ime, wie uns nit zweiffeln, erlanggn mugen.” – ÖStA HHStA RK Maximiliana, Kt. 32, Konv. 1514-VIII, fol. 156r–v.

⁶⁹ ÖStA HHStA RK Maximiliana, Kt. 32, Konv. 1514-VIII, fol. 154–155. (Az instrukció kiegészítésén kívül ugyanezen ügyben egy Sigmund von Haaghoz szóló parancslevél is található itt.).

⁷⁰ A tárgyalások előtt vagy azzal egy időben a császári könyvekbe bemásolva több, az ügyben keletkezett irat — két nyugta (közülük egy eredetiben fennmaradt [1514. aug. 8.]: ÖStA HHStA UR AUR 1514 VIII 8), két, az átadást-átvételt megkönnyítő parancslevél — őrződött meg (1514. aug. 8., ill. egy részük s. d.: ÖStA HHStA RK RRB Bd. QQ, fol. 226r), sőt az első, Neuburg am Inn 40 ezer rajnai forintos zálogbavételéről szóló oklevél is ekkor keletkezett (1514. aug. 9.: ÖStA HHStA RK RRB Bd. QQ, fol. 224r–226r.). A Kanizsai Jánostól első körben kért 17 ezer rajnai forintnak is lett volna helye: 7 ezer rajnai forintot Haag kifizetésére, míg a nagyobb összeget, 10 ezer rajnai forintot a Velence ellenében vívott háborúban a Friaulban állomásozó császári hadakra fordították volna (ÖStA HHStA RK Maximiliana, Kt. 32, Konv. 1514-VIII, fol. 145v–147r).

minden bevételi forrásra, Kanizsai további, meglehetősen merész kéréssel állt elő: a császár tegye meg őt és utódait Neuburg am Inn grófjának. I. Miksa ettől — tekintettel Kanizsai előkelő származására, eddigi szolgálataira — egyáltalán nem zárkózott el. Sőt, még ahhoz is hozzájárult, hogy az uradalom visszaváltása után ő vagy utódai továbbra is használhassák a neuburgi grófi címet.⁷¹ De számos más aprósággal kapcsolatban is volt észrevétele Kanizsainak: így a záloglevélre vonatkozóan, amelyet a kérésének megfelelően módosítottak. Ezenkívül olyan kívánságai voltak, mint hogy a Márton-napi adó őt, és már ne Haagot illesse, illetve hogy jószágai Neuburgba szállítására menlevelet bocsásanak ki számára. A 40 ezer rajnai forint kifizetése az akkori ütemezés szerint egy október 28-i (10 ezer rajnai forint), valamint egy karácsony körüli forduló-ból (az összeg maradéka) állt volna. I. Miksa érdekei azonban úgy kívánták, hogy Kanizsai karácsony előtt fizessen, mivel Haag számára a Neuburgért kifizetendő zálogösszeget nem karácsonyig, hanem Luca napjáig (december 13.) kellett volna a császárnak törleszteni.⁷² I. Miksa Kanizsai kéréseinek eleget is tett: nemcsak a különféle pontokra adott, konstruktív válaszaiból vehető ez ki, hanem például abból, hogy ténylegesen menlevelet állíttatott ki Kanizsai holmijainak vámmentes szállítására. Mint majd még látni fogjuk, nem egy ilyen szabad közlekedést, illetve szállítást garantáló menlevél fennmaradt, de ezek mit sem értek, ha a legfőbb feltétel, a zálogösszeg nem érkezett meg teljesen egészében. A császár egy másik emberét Neuburg átadása ügyében Sigmund von Haaghöz küldte, Rocknernek pedig megparancsolta, hogy a Kanizsaitól kapott pénzt az ausztriai *visedom*nak, Lorenz Saurernek adja át.⁷³

1515. január elején a császár újabb három követet, Albert von Wolfstein császári tanácsost, Sankt Pölten-i és aggststeini *pflieger*t, Roman Staudinger császári titkárt, valamint szolgáját, Ulrich von Westerstettent menesztette a magyar főúrhoz. Feladatul azt kapták, hogy fizetésre serkentsék Kanizsait, mivel I. Miksa az ilyen módon folytatott tárgyalásokkal „elnyert” pénzt teljesen biz-

⁷¹ 1514. okt. 12., Innsbruck. I. Miksa Vinzenz Rocknerhez: „Ferrer als der gemelt graf von Kanissa begert, ime auf die herschafft Newburg zu grafen unnd ime dabey zuvergonnenn, denselben namen zugebrauchen, auch desselben schillt unnd helm zufuieren. Magst du darauf dem jetz gedachten von Canissa anzeigen, daz wir darin bedacht haben, sein allt gut herkumen, auch die undertenigen gehorsamen und willigen dinst, darinne er sich alzeit gegen unns unnd den beruerten unnsern erblichen furstenthumben und lannden erzaigt unnd bewisen, unnd wir demnach gnediglich bewilligt haben, ine auf solh unnsere herschafft Newburg zu grafen, ime unnd seinen eerlichen erben auch zuvergonnenn, sich desselben namens zubrauchen unnd derselbn schillt und helm zufuieren, doch daz unns und unnsere erben die bestimbt grafung unnd vergonnung ain(?) der losung der beruerten unnsere herschafft Newburg unschedlich sey. Doch wann durch uns oder unnsere erben von ime oder seinen erben abgelost wurdet, daz sich dannocht derselb graf und sein erben den namenn grafen zu Neuburg und desselben wappen, schilt und helm gebrauchen mugen, und seiner ime dem grafen solhs also anzunemenn gefellig sein, well ime anzeigest, daz er unns dasselb zueschreib.” – ÖStA HHStA RK RRB Bd. QQ, fol. 228r–228v. Vélhetően ez nem ugyanaz a tárgyalási kör volt, amelyen Rockner is részt vett, de a szóhasználatból nem lehet egyértelműen erre következtetni. Vö. ÖStA HHStA RK RRB Bd. QQ, fol. 230r (credentiales a Kanizsai Jánoshoz küldött Vinzenz Rocknerrel kapcsolatban, amelyből kiderül, hogy korábban csak Rappoltstein tárgyalt vele).

⁷² ÖStA HHStA RK RRB Bd. QQ, fol. 226v–229v.

⁷³ ÖStA HHStA RK RRB Bd. QQ, fol. 230r–v, 274r.

tosnak gondolta.⁷⁴ Állítólag mindaddig Kanizsai csak 4 ezer forintot fizetett ki, az október 28-i teljesítési határidő esetében 6 ezer, a karácsonyánál a teljes 30 ezer forinttal tartozott. A Kanizsai által megígért pénzre nagy szükség lehetett, nemcsak egyszerűen csak a császár és tanácsosai retorikai fogásáról volt szó. Egy sor olyan ígérvényről vagy utalványról tudunk ugyanis, amelyet mind-mind a Kanizsai-féle pénzből fizettek volna.⁷⁵ A várva várt pénz azonban csak nem jött: valószínűleg egyetlen további forintot sem fizetett Kanizsai. Egyértelműen erről tanúskodik Miksának egy 1515. május 15-én kelt instrukciója, amelyben a Sigmund von Haaghoz küldendő Georg Mosbacher császári titkár számára szedték össze a fizetés elmaradása miatt fellépő legfőbb dilemmákat. Szorult helyzetében végül I. Miksa utasította titkárát, hogy kérjen Haagtól 12 vagy 14 ezer rajnai forintnyi kölcsönt, amit hamarosan megadna.⁷⁶

Arra a rejtélyre, hogy Kanizsai miként is kívánta megoldani e hatalmas, még ha több részletben is fizetendő összeg törlesztését, voltaképpen nem tudjuk a biztos választ. I. Miksa zsoldjában eltöltött hadi pályafutása nem lehetett olyan hosszú, hogy annak során meg tudta volna nagyon szedni magát. Egyetlen lehetősége maradhatott: magyarországi birtokaiból kellett pénzt kinyernie. 1514–1515 fordulóján járunk: ekkorra elhárult a veszély, hogy a Magyar Királyságban fekvő jószágait elveszítse, amelyek legfőbb háterszágát és támaszát jelentették magyarországi vagy éppen birodalmi tevékenykedése során. 1513 júniusában ugyanis embereinek hatalmaskodása miatt — meglehetősen példátlan módon — a magyar király hűtlenség vétségében találta Kanizsait bűnösnek, birtokait a Pálóciak és az Erdődiek kapták meg.⁷⁷ Az eset háttérében húzó-

⁷⁴ „Das wir unns demnach genutzlichen versehen, er solt obangetzaigter seiner verwilligung unnd zusagen nachkomen sein und darinn in ansehung, das wir solch gelt nach gestallt berürter handlungen ganntz fur gewiß geacht, auch unnsrer kriegsfolckh gegen den Venedigern ligend enttlich darauf verweisen, wie wir im dann auch zuerkennen geben lassen, kainen vertzug gemacht haben. Dieweil uns nu an berurtem gelt nicht wenig, sonder mercklich und gross gelegen, unns auch genntzlich darauf verlassen haben und zubesorgen ist, wo solchs nicht fuerdlich, noch erlegt werde, das dardurch unns unnd unnsern lannden unnd leuten unuberwynntlicher nachtail und schaden entsteen mocht.” – ÖStA HHStA UR AUR 1515 VII 31 (1515. jan. 6., Innsbruck, „Instruction, was unnsrer getrewen lieben Albrecht von Wolffstain, unnsrer rat und phleger zu Sannd Polten und Achstain, Roman Staudinger, unnsrer secretary und Ulrich von Wesstersteten, unnsrer dienner von unnsern wegen mit dem edlen unnsrerm lieben getrewen Johann grafen zu Kanyssa, unnsrerm rate handdlen sollen”, fol. 1v). Az 1515. januári követségre vonatkozó többi adat (parancslevelek, menlevél) mind az idézett jelzeten találhatóak.

⁷⁵ Vinzenz Rocknernek összesen 300 rajnai forintot rendelt I. Miksa, amelyből 180-at adósságai rendezésére, 120-at pedig esküvőjére utaltak ki (ÖStA HHStA RK RRB Bd. Y, fol. 7r). Hans von Auersperg krajnai tartományi főkapitány a velencei háborúban felhalmozott adósságaiból 700 rajnai forintos törlesztést kapott volna (ÖStA HHStA RK RRB Bd. Y, fol. 107ar–v). Georg von Herberstein részére 100 rajnai forint, Hans von Auersperg stájer lovasai részére egy hónapos meranói szolgálat után 600 rajnai forint kifizetését rendelték el (Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, Kézirattár, Cod. Germ. 66, fol. 23r–v). Frangepán Kristóf a magyar királyi udvarban apja ügyében folytatott tárgyalásokra kapott volna pénzt (ÖStA HHStA RK RRB Bd. Y, fol. 88r–v).

⁷⁶ ÖStA HHStA RK Maximiliana Konv. 1515 April–Juni, fol. 12–15. Kanizsai János valószínűleg ugyancsak Neuburg am Inn miatt küldte embereit 1515 tavaszán Bécsújhelybe, hogy azok Matthäus Lang bíborrossal, gurki püspökkel tárgyalásokat folytassanak (DL 37 189., fol. 11r–v).

⁷⁷ DL 22 442. Kiadva: *Horváth R.*: Források i. m. 434–435. Mivel az Erdődiek is feltűnnek, ezért Bakóc valamilyen szintű beavatkozását sem zárnam ki. Azt nem tudom megmagyarázni, hogy a hűtlenség kinyilvánítása után miért csak teljes jószágvesztéssel járt az ítélet, a fővesztéstől miért tekintettek el.

dó eseményeket — elképzelhetetlennek tűnik ugyanis számomra, hogy nem voltak ilyenek — egyáltalán nem ismerjük. Nem zárható ki teljesen, hogy valamilyen más konfliktusban vállalt szerepe után ez az eset kínálhatta a vele való leszámoláshoz az apropót. Annyi azonban bizonyos, hogy a kegyvesztettség nem sokáig állt fenn. 1514 nyarán a keresztesektől tartó és ellenük szervezkedő, Csepregen összegyűlő Sopron megyei nemesek nem mást emelnek kapitánnyá, mint az eredetileg ott birtokos Kanizsait.⁷⁸ Pozíciója legkésőbb akkorra tehát biztosan helyreállt, és ebben talán I. Miksa császár közbenjárására is számíthatott.⁷⁹

A főúr Sopron, Vas és Zala megyei jószágai — legalábbis az óriási, 40 ezer rajnai forintos összeghez képest — korántsem voltak olyannyira jövedelmezőek, hogy az onnét évről évre befolyó jövedelmekből ennyi pénzt félretehessen. Ezért talán két gondolat munkálhatott benne: vagy az őt illető családi jószágok áruba bocsátásával, vagy azok elzálogosításával vághatta át a gordiuszi csomót. 1515 februárjában Kanizsai János unokatestvérének fia, László nevében előbb a budai káptalan, majd néhány nappal később a fehérvári kereszties konvent előtt tiltakoztak az ellen, hogy osztályos atyafia, Kanizsai János el akarja idegeníteni — többek között — Léka várát, Csepreg *castellumot*, valamint Kapu és Kanizsa várának felét. A felsorolás voltaképpen Kanizsai János magyarországi birtokainak felelt meg.⁸⁰ A családi viszály néhány hónapon belül megoldódott: a birtokok egy részét Kanizsai László és anyja, Rozgonyi Klára vette zálogba 12 ezer magyar forintért.⁸¹ Nem kizárt, hogy erre az 1515 májusában–júniusában Pozsonyban tartózkodó magyar király környezetében került sor, ahol már javában folyhattak az alig másfél-két hónappal később megkötött Habsburg–Jagello-szerződés tárgyalásai. Erre következtethetünk Kanizsai Lászlónak Pozsonyból anyjához küldött soraiból, amelyben atyafiával, Jánossal való küszöbön álló kibékülésről is ír.⁸² A Pozsonyból Bécsbe utazó, a I. Miksa német-római császár-

⁷⁸ Monumenta rusticorum in Hungariam rebellium anno MDXIV. Maiorem partem collegit *Antonius Nagy Fekete*. Edd. *Victor Kenéz – Ladislaus Solymosi*, in volumen redig. *Geisa Érszegi*. Bp. 1979. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 12.) 153–154. 115. sz. (a DL 24 872. nyomán). Vö. még: *Márki S.*: Dósa György i. m. 404–406. (itt szól Kanizsai János és saját paraszttjai kapcsolatáról, ami kissé tendenciózus), ill. *Barta Gábor*: Az 1514. évi parasztháború és a Dunántúl. *Vasi Szemle* 27. (1973) 232., 239., *Barta Gábor – Fekete Nagy Antal*: Parasztháború 1514-ben. Bp. 1973. 155. Legutóbb e kérdést érintette: *Nógrády Árpád*: „Az elakadt fejlődés”. In: *Keresztesekből lázadók. Tanulmányok 1514 Magyarországról*. Szerk. C. Tóth Norbert – Neumann Tibor. Bp. 2015. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések) 28.

⁷⁹ A Jagello-korból igen sok, Kanizsai (vagy emberei) által elkövetett hatalmaskodásról tudunk, ami nyilván csak az érem egyik oldala volt, hiszen az ő kárára is követtek el erőszakos cselekményeket. Egyik alkalommal I. Miksa közbenjárására II. Ulászló megparancsolta egy megye (véltetően Sopron megye) nemesének, hogy ne háborgassák a főúr jószágait. A keltezetlen, címzés nélküli, korabeli másolat: DF 282621., fol. 107r.

⁸⁰ DL 22 656., DL 22 658.

⁸¹ DL 22 698., DL 26 162. (*Reiszig E.*: A Kanizsaiak i. m. 75. helytelenül 15 ezer forintról beszél.). A 12 ezer magyar forint különben mintegy 16 ezer rajnai forintnak felelhetett meg. Kanizsai Lászlót és Rozgonyi Klárát 1516 októberében vezették be a zálogjogon szerzett jószágokba (DL 22 816.). Az oklevélben egy szó sem esik arról, hogy kitől és milyen összeg felében jutottak hozzá a birtokokhoz.

⁸² „Hoc perscripseram vestre magnificentie, sed iam pro certo, ut intellexi a domino Palocy, quod quoquomodo nos etiam sue maiestati nostrum negotium ad scitum et etiam illum terminatum

ral, Zsigmond lengyel királlyal tartandó találkozáson résztvevő II. Ulászló ünnepi kíséretében kimutatható Kanizsai László is,⁸³ de Kanizsai János is bizonyosan Bécsben tartózkodott.⁸⁴ A bécsi királytalálkozó idején folytatott háttértárgyalások következtében nagyot lendült Kanizsai János ausztriai lakhatásának ügye. 1515. július 31-én I. Miksa császár ígéretet tett arra — miután a magyar főúr korábban 10 ezer,⁸⁵ illetve Bécsben további 11 ezer rajnai forintot kifizetett —, hogy négy héten belül elfoglalhatja Neuburgot. Igaz, olyan feltétellel, hogy amíg a teljes összeget rendelkezésre nem bocsátotta, teljes körű földesúri jogokat nem gyakorolhat, a bevételeket továbbra is Sigmund von Haag szedheti be.⁸⁶

1515. augusztus 3-án a magyar főúr végre megkapta Miksától a neuburgi grófi címet.⁸⁷ Ellentétben a Jagelló-korban hasonló címet elnyerő más, bárói vagy hercegi címet elnyerő magyar urakkal — Sárkány Ambrus (1510, Ónod bárója), Korlátkövi Péter (1515), Szécsi Tamás (1516, Felsőlendva bárója), Perényi Imre (1517, Siklós hercege) — Kanizsai címe nem magyarországi uradalomra vonatkozott.⁸⁸ Jóllehet egy a konstanzi zsinatról szóló leírásban már

diem, quando primo solutio erit cum domino Iohanni de Kanyisa, quod ad negotium nostrum et ad illum terminatum diem domum ire peroptime possumus, si exigerit hec voluntas, venire et redire per optime poterimus ad servitia serenissimi domini nostri...” – DL 25 563. Kanizsai János a tárgyalások során Lászlónak — valószínűleg név nélkül — olyan, egyébként őket illető várakról is emlést tett, amelyeket a császár tart kezén. A fiatal főúr azonban nem volt tájékozott ez ügyben, és édesanyjától kért információt erre vonatkozólag (DL 25 565.). (Valószínűleg Szarvkőről eshetett szó.)

⁸³ Krónikáink magyarul. I. Vál. és ford. Kulcsár Péter. Bp. 2006. (Történelmi források 3/1.) 149. (X. §).

⁸⁴ Tévedésből Bartholinus Kanizsai Jánost II. Ulászló kíséretének tagjaként tünteti fel: „Regni Pannoniae Bohemiaeque Nomenclatura: [...] Principes viri ac Proceres: [...] Joan[es] Comes de Canitscha [...]” – *Ricardus Bartholinus*: Hodoeporicum, id est, itinerarium reverendissimi in Christo patris et domini, d. Matthaei S. Angeli cardinalis Gurgensis, coadjutoris Saltzburgensis, generalisque Imperii locumtenentis, quaeque in conventu Maximiliani caes[aris] aug[ust]i serenissimorumque regum, Vladislai, Sigismundi, ac Ludovici, memoratu digna gesta sunt. In: *Rerum Germanicarum scriptores varii, qui res in Germania et Imperio sub Friderico III., Maximiliano I. imperatoribus memorabiliter gestas illo aevo litteris prodiderunt. II. Ex bibliotheca Marquardi Freheri consilarii palatini, primum editus, nunc denuo recognitus curante Burcardo Gotthelfio Struvio. Argentorati 1717. 654.* A Kanizsaiak pozsonyi és bécsi jelenlétére l. még: *Kubinyi András*: Bárók a királyi tanácsban Mátyás és II. Ulászló idején. *Századok* 122. (1988) 205.

⁸⁵ Valószínűleg az 1514 augusztusában készített különféle dokumentumok közül azért maradt meg eredetiben csak a 10 ezer rajnai forintról szóló igazolás (ÖStA HHStA UR AUR 1514 VIII 8), még ha nem is 1514 nyarán került sor a törlesztésre, hanem valamivel később, mivel egyedül emögött volt tényleges kifizetés. Igaz, miként láttuk azt a már említett 1515. januári forrásokban (ÖStA HHStA UR AUR 1515 VII 31), a 40 ezerből csak 4 ezer forintot fizetett ki Kanizsai, azaz az első, 10 ezer forintos törlesztési forduló is legalább két részletből tevődött össze.

⁸⁶ ÖStA HHStA UR AUR 1515 VII 31 (I. Miksa júl. 31-i ígérvényével, ill. a 40 ezerből 21 ezer rajnai forintról szóló, aug. 1-jén kelt nyugtájával), TLA Maximiliana XIII/466. Köszönöm Tringli Istvánnak, hogy megszerezte számomra e fontos forrás másolatát.

⁸⁷ Kiadása: *Körmendi T.*: Az Osl nemzetség i. m. 11–12. (helyesen – a DL–DF-adatbázissal szemben – aug. 3-i dátumot megadva; a DL 22 713. nyomán). Nem ismeri az oklevelet, és Kanizsai János grófi címének elnyerését a fentebb már idézett, 1510. évi I. Miksa-féle engedélyhez (DL 22 029.) köti a 2004–2008 között működő, K 47 001. sz. OTKA-projekt („A magyar arisztokrácia családai kapcsolatrendszere a 16–17. században”, vezető kutató: Péter Katalin) máskülönben igen informatív és hasznos honlapja: <http://archivum.piar.hu/arisztokrata/12rangemelesek.htm#grofbir> (utolsó letöltés: 2015. aug. 29.).

⁸⁸ Thurzó Elek bárósága (Pless/Pszczyna, Szilézia) szintén külföldi, de személye családja miatt roppant különleges.

egy másik, Kanizsai János, a neves esztergomi érsek neve előtt is láthatjuk a gróf szócskát,⁸⁹ ez még valószínűleg inkább tiszteleti címként értendő.⁹⁰ A különösen fontos jogbiztosító iratokban Kanizsai címében szerepeltetett uradalmak között egy állandó sorrend is léteztetett, amelyre a legkorábbi adatot a grófi oklevél nyújthatja: a neuburgi birodalmi grófság mellett Kanizsa grófsága szerepel egyenrangúként, majd utána Léka és Kapu bárósága következik. De hogy a Neuburgon kívüli többi uradalom miért pontosan olyan minőségben és rangban tűnik fel e sorban, nem tudok választ adni. Kanizsa kiemelt volta mellett esetleg az szólhatna, hogy mivel a földrajzi melléknév családnévként állandósult, ezért az nagyobb presztízsnak örvendett.⁹¹ A *spectabilis et magnificus* összetett tiszteleti cím is megjelent Kanizsai János neve mellett, ami csak a legelőkelőbbeknek járhatott.⁹² A grófi armálison ráadásul a korábbi családi címer, az Osl nemzetség szárnyas saslába mellett további elemek tűntek fel: egyrészt egy csillag és egy holdsarló,⁹³ másrészt viszont Kanizsai János címere szerkezetében is átalakult. Valószínűleg birodalmi hagyomány követve négyeltté vált a címerpajzs. Azonban nemcsak az említett, szárnyas sasláb volt jelen, hanem az első és a negyedik címernegyedben egy mindedig a Kanizsaiak körében ismeretlen címert (fekete mezőben balra futó nyúlra lecsapó, arany és vörös griff) pillanthatunk meg, ami valószínűleg a grófság első uraitól, Formbach grófjaitól hagyományozódott az utódokra.⁹⁴ Kanizsai minden szempontból felért a csúcsra: ezután a császári udvarban a birodalmi grófok közé sorolták. Miként az a Miksa 1519. januári halála után Welsben összeírt

⁸⁹ *Körmen di T.*: Az Osl nemzetség i. m. 5.

⁹⁰ Arra azonban nem tudok választ adni, hogy a lehetőségek, a bárói (*Freiherr*), grófi (*Graf*) továbbá esetleg a talán túltolult előkelő hercegi (*Herzog*) cím közül miért a grófi titulust preferálták.

⁹¹ Korábban, különösen a német nyelvű forrásokban Szarvkó grófjainak is nevezték a Kanizsaiakat és ők is saját magukat. Csak a Szarvkói/Hornsteini előnévről szól (a grófságról nem): ALB II/1. 67., ill. *Engel Pál*: Magyarország világi archontológiája (1301–1457). I–II. Bp. 1996. (História könyvtár. Kronológiák, adattárak 5.) II. 122. („néha Szarvkói/Hornsteini”). Az ALB által idézett forrás 1373. márc. 30-ról származik („Nicolao, Johanni, Laurencio et Stephano filiis magistri Johannis filii Laurencii de Zarwkeu” – Sopron megye I. 407–408. 286. sz. [a DL 6106. nyomán]). Az első, számomra ismert, német nyelvű említés ennél is árulkodóbb, hiszen ott szarvkói grófkőről esik szó (1378. jan. 13. – 1378. máj. 1-jei dátummal a DL–DF-adatbázisban): „graff Niclas von dem Herrenstain und [...]” – *Eveline Brugger – Birgit Wiedl*: Regesten zur Geschichte der Juden in Österreich im Mittelalter. III. Innsbruck–Wien–Bozen 2015. 247. 1553. sz. (a teljes szövegű kiadást, a Magyar–Zsidó Oklevéltár. I. Bp. 1903. 92–93. 61. sz. oklevelet az eredeti, a DL 6527. nyomán javítva). Vö. még: 1392. ápr. 10.: „graf Niclas von dem Harrnstain” – DL 7781. Ezzel szemben a DL 7912. jelzetű oklevelet a DL–DF-adatbázissal ellentétben nem egy bizonyos „Harrensteini Péter gróf”, hanem többedmagával egy bizonyos Péter szarvkói várnagy („Peter di zeit pürGRAF zu dem Harrenstain”) bocsátotta ki.

⁹² A grófi–hercegi címadományozással kapcsolatban Neumann Tibor osztotta meg tapasztalatait. Ugyancsak ő hívta fel a figyelmemet arra, hogy a Kanizsaiak már Szarvkó megszerzésétől ottani grófoknak mondják magukat, másrészt az említett tiszteleti jelzők is fontos szerepet játszottak (1517. dec. 17.: DL 89 112.), harmadrészt pedig az uradalmak sorrendje is számíthatott. Önzetlen segítségét ezúton is köszönöm. A többek között a grófi címereslevélben is olvasható sorrend persze a főúr díszes „nagypecsétjének” köriratán is megjelent (ÖStA HHStA UR AUR 1519 V 12).

⁹³ *Körmen di T.*: Az Osl nemzetség i. m. 9., 11.

⁹⁴ Vö. ehhez még Kanizsainak fentebb már idézett, 1514 őszén kelt kérését, amelyben többek között Neuburg am Inn uradalmának címerét és címersisakját kérte maga számára („ime auf die herschafft Newburg zu grafen unnd ime dabey zuvergonnenn, denselben namen zugebrauchen, auch desselben schillt unnd helm zufueren” – ÖStA HHStA RK RRB Bd. QQ, fol. 228r”). Köszönöm Skorka Renátának, hogy e szempontra felhívta a figyelmemet. Továbbá a grófi diplomának e másik

udvartartásból kitűnik: az akkor az udvarban tartózkodó három birodalmi gróf közül ő volt az egyik.⁹⁵

A Neuburg am Inn-i megtelepedés: terv vagy valóság?

A grófság tényleges birtokba vételére utalhatna, hogy 1515. augusztus 20-án I. Miksa Kanizsainak engedélyt adott 70 hordónyi magyar bornak Neuburgba való, vám nélküli elszállítására.⁹⁶ Valójában azonban semmi nem az eltervezettek szerint alakult, a neuburgi megtelepedés legfeljebb csak szándék maradhatott. Haag egy, csak említésből ismert levelében 1515 decemberében tájékoztatta a császárt, hogy miért nem adta még át az uradalmat. Valószínűleg a zálogösszeget félthette, és mivel — ahogy maga a császár is megjegyezte — nem szívesen mondott volna le az uradalomról, arra törekedett, hogy pénzét minél hamarabb megkaphassa. Ehhez az új parancs szerint Kanizsaival kellett tárgyalnia.⁹⁷ Az egyik oldalon tehát Haag a pénzt akarta minél hamarabb, a másik oldalon pedig Kanizsai, ha már nem kevés pénzt és energiát áldozott az uradalomra, majd grófságra, természetesen az átvételt sürgette. Két megbízottja, Marx Gold és Wilhelm Hausner lékai várnagy másfél hónappal később keletkezett levele szerint azonban e törekvését nem koronázta siker. Az átadással és annak részleteivel (a megfizetett zálogösszegekről szóló nyugta kiállításával) kapcsolatban Hans Perger neuburgi *pfleger*hez intézett kérésüket a címzett — a hozzá el nem jutott információkra, parancslevelek hiányára hivatkozva — elhárította. Ez ügyben inkább urához, Sigmund von Haaghoz irányította a megkeresést.⁹⁸

címer részletes leírása előtt tett megjegyzését, miszerint a Kanizsaiaknak a grófi címen, illetve Neuburg am Inn grófságán kívül a neuburgi grófság címerét, amely a korábbi grófok kihalása után az uralkodóra szállt, szintén odaadta. Erre utal még: „dartzu derselben Grafschaft Newnburg Wappen vnd clainat, die vnns uvnd dem heiligen Reich, nach abgannng der Grauen daselbst, ledig worden vnd haim geuallen” – *Körmendi T.*: Az Osl nemzetség i. m. 12. (az átíráson és a központosításon nem változtattam).

⁹⁵ „Stat des hofgesinds, so nach absterben der kais. mt. etc. hochlößlicher gedachtnus zu Welss im monat januari des 1519. jar gemacht worden ist, wie hernach volgt. [...] Grafen und herrn: [...] Graf Hannss von Canischa” – *Thomas Fellner*: Die österreichische Zentralverwaltung. I/2. Bearb. und vollendet *Heinrich Kretschmayer*. Wien 1907. (Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreichs. 6.) 139., 142. Másodközlés: *Christine Niederkorn*: Der Hof Maximilians I. und das höfische Leben. Ein Beitrag zur höfischen Kulturgeschichte. Uni.-Phil. Diss. Graz 1985. 351., 354.

⁹⁶ WStLA Hauptarchiv, Urkunden 6080.

⁹⁷ 1516. jan. 27., Innsbruck. I. Miksa Sigmund von Haaghoz. TLA Maximiliana XIII/466. Az 1515. július 31-én kelt megállapodást pedig egy részletes kivonat formájában csatolták a tárgyalást elrendelő a császári parancslevélhez. Valamikor ekkor, 1516 elején keletkezhetett a Marx Gold számára kibocsátott, datálatlan instrukció, amelyben a különféle, Kanizsai Jánost érintő panaszok között természetesen első helyet foglaltak el a Neuburg körül fennálló visszasságok. ÖStA HHStA RK Maximiliana Kt. 35, Konv. 1516 März, fol. 20r–22v.

⁹⁸ 1516. márc. 10., Neuburg am Inn. ÖStA HHStA RK Maximiliana Kt. 35, Konv. 1516 März, fol. 27r–v.

Az 1515. július 31-i megállapodás tehát egyik felet sem elégítette ki. Haagnak egyértelművé vált, hogy az általa megtartani kívánt uradalomtól el kell búcsúznia, ráadásul meg nem határozott ideig „társbirtokost” is kapott a nyakára. A kialakult felemás helyzet Kanizsai számára sem lehetett kellemes, hiszen újszülött birodalmi grófként saját, névadó grófságában⁹⁹ aligha tűrhette meg mást. A helyzet tehát csak olyan módon oldódhatott meg, ha a magyar főúr kifizeti a maradék összeget. Mindez azt jelentette, hogy — a régi, így például jajcai bánágával keletkezett adósságainak behajtásán kívül¹⁰⁰ — a Magyarországon hátra maradt jószágait is pénzzé kellett tennie. Felmerült, hogy idegeneknek, azaz nem a családhoz tartozó személyeknek idegeníti el a birtokait, ami persze Kanizsai László tetszését kevésbé nyerte el.¹⁰¹ Atyafiával végül csak másfél évvel később, 1517 decemberében tudott megállapodni. Akkor bocsátotta neki zálogba Kanizsai János a maradék jószágokat (Léka várát, az ottani mezőváros felét, a csepregi *castellum*ot, Csepreg mezőváros felét, a Fertő-tavi részeket) 8 ezer magyar forintért.¹⁰²

1516 februárjában a magyar főúr és felesége, Gúti Ország Katalin Bécsben házat vásárolt a bécsi skótok temploma közelében, a Renngasse 10. szám alatt és annak szomszédságában. Az eladó nem volt más, mint Veit von Fürst (†1515) özvegye, Apollonia von Hardegg.¹⁰³ Fürst és családja egyébként nem lehetett ismeretlen a Kanizsaiak számára: az egykori Kanizsai-uradalmakat, Kismartont és Szarvsköt is ők bírták zálogjogon. Mivel grófságát nem kapta kézhez Kanizsai, nagyon is érthető, hogy orthi pflegersége is felértékelődött, ezért kérte a császárt, ne vegye vissza tőle az uradalmat. Azt javasolta, a vele szemben fennálló 7500 rajnai forint tartozást, amit eredetileg a tartományi adóból térítették volna meg, Orthra terheljék rá, miáltal az továbbra is a birtokában maradhatott volna.¹⁰⁴ Leszámítva azonban Neuburg am Innt, illetve Orthot, az

⁹⁹ A gróffá emelés következtében a forrásokban mindaddig csak váruradalomként (*Schloss und Herrschaft*) említett jószágok ezután grófságként szerepelnek a forrásokban.

¹⁰⁰ Vö. Jajca 261. 172. sz. (a DL 25 587. nyomán).

¹⁰¹ 1516. máj. 19.: DL 89 067.

¹⁰² Sopron megye II. 616–618. 381. sz. (a DL 22991. nyomán), ill. DL 89 112., 89 114. Ez az összeg körülbelül 10,5–11 ezer rajnai forintnak felelhetett meg.

¹⁰³ WStLA Grundbücher B 29 (Grundbuch Schotten), Bd. 23, fol. 179v (érvényüket vesztvén, a bejegyzéseket áthúzták). Vö. *Paul Harrer[-Lucienfeld]*: Wien. Seine Häuser, Menschen und Kultur. II/4. Manuskript. Wien ²1953. 721. (A kéziratnak a WStLA kutatótermében elérhető szabadpolcos verzióját használtam.) A telekkönyvbeli két bejegyzésnek a bécsi skót apátság *kellermeistere*, Kristóf barát által készített, saját gyűrűspecstjével ellátott másolata: DL 38 737. A bejegyzések alapján nem világos számomra, hogy pontosan hány (egy vagy két) házról van szó. A két ház tűnik valószínűbbnek, a szóhasználat is inkább amellet szól („ains hawss gelegen zu Wienn auff der Renngassen *zunachst dem annderm irem hawss* [kiemelés tőlem – P. B.]”). A Kanizsai János halála után fennálló adósságok törlesztését garantáló, Kanizsai László által kiállított kötelezvényben (DL 23 386.) is (már) csak egy egyetlen bécsi házról olvashatunk. Tovább l. még Kanizsainak a keltezettlen, alább is idézett beadványát („ein heusl hab ich zu Wienn kauft” – ÖStA HHStA RK Maximiliana 35, Konv. 1516 März, fol. 26r). Persze, azt nem zárhatjuk ki, hogy a skótok melletti ház(ak) nem az első ilyen jószág(ok) volt(ak) Bécsben, de más kapaszkodónk, írott bizonyítékunk nincs, ami alapján korábbi bécsi jelenlétet feltételezhetnénk. Veit von Fürst feleségének családnévére l. ALB II/1. 74.

¹⁰⁴ ÖStA HHStA RK Maximiliana Kt. 35, Konv. 1516 März, fol. 20v–21r, 22r. Ráadásul az orthi uradalom kapcsán ekkoriban az ottani várnagy, Mathes vagy Matthäus Hirsch és Kanizsai között

ausztriai birtokvagyon nem lehetett túlságosan komoly: csak a himbergi udvarháza és bécsi *házacskája* (*heusl*) jöhet szóba Kanizsai saját elmondása szerint is.¹⁰⁵ A magyar főúr tehát mindent egy lapra, egy távoli grófság megszerzésére tett fel.

Több forrás is alátámasztja Kanizsai költözési szándékát. 1518 májusából két, Kanizsai János részére kibocsátott vámmentességi engedélyt ismerünk. Az egyik engedély a birtokairól¹⁰⁶ Neuburgba átszállítandó 70 hordó magyar borra, 50 mérő (*mut*, azaz *Mütt*) gabonára, továbbá páncélokra, fegyverekre, a másik pedig 400 magyar ökorra, 4 vagy 5 hordónyi, valószínűleg az előbbieknél jobb minőségű asztali borra (*speiswein*) szólt.¹⁰⁷ Egy hónappal később, 1518 júniusában pedig olyan hírek jártak, hogy a „magyar gróf” még valamikor július–augusztus fordulóján eljön Neuburgba, elszámolást végeztet, majd elbocsátja Pergert, a már említett neuburgi *pflögert*.¹⁰⁸ De biztosan nem így történt, mivel 1518. október 23-án még mindig Perger volt hivatalban, november elején pedig Sigmund von Haag IV. Vilmos bajor herceggel levelezett bizonyos neuburgi viszálykodások ügyében.¹⁰⁹ Az utóbbival egy időben, 1518. november 8–9-én állította ki a birodalmi kancellária Kanizsai számára a valóban véglegesnek bizonyuló záloglevelet.¹¹⁰ Wolfgang Jörgernek ugyanezen a napon a beiktatásra,¹¹¹ Sigmund von Haagnak az uradalommal kapcsolatos, minden további jogigényt semmisé tevő nyilatkozat, ún. *Totbrief* kiállítására küldtek parancsot, a neuburgi alattvalókat pedig engedelmességre intették.¹¹² Közel két hónappal később Kanizsai — ezer rajnai forint lefizetése ellenében — építkezésre is enge-

meglehetősen komoly elszámolási vita robbant ki: megtérítetlen kölcsönök az egyik, több éve elszámolás nélkül beszédett földesúri bevételek a másik oldalon: ÖStA HHStA RK Maximiliana 35, Konv. 1516 März, fol. 23v–24r, 26v, ill. a panaszok (elsősorban Hirsché) részletesebben mintegy 11 fóliónyi terjedelemben: DL 35 011.

¹⁰⁵ „... dann ich nichts im lannd hab, allain ein unerpauten hofe zu Hintperg, ein heusl hab ich zu Wienn kauft mit meinem gemahl und leib und gut gen Wienn derein gezogen...” – ÖStA HHStA RK Maximiliana 35, Konv. 1516 März, fol. 26r. (keltezetlen beadvány).

¹⁰⁶ „... von seinenn grundten...” – Azután, hogy tudomásom szerint a magyarországi birtokait zálogba vetette, legfeljebb csekély ausztriai jószágai lehettek azok, ahonnet ezen árukat elszállíthatta.

¹⁰⁷ ÖStA HHStA RK RRB Bd. BB, fol. 238r–239r.

¹⁰⁸ „Nw wirdet aber der graf von Hungern, als man uns tapferlich anzaigt, vor Sannd Steffan tagk im suntt oder dieselb zeit gen Neunburg aufziehen und yzo beraitten, schikt sich Perger zum abzug.” – Bayerisches Hauptstaatsarchiv, München (a továbbiakban: BHStA), Hochstiftslibrary Passau, Blechkastenarchiv, Kasten 69, Nr. 1 (első irat). A bajor hercegi tanácsosok a passauai adminisztrátornak. 1518. jún. 18., Passau. Az idézetben említett Szent István napján nem a magyarok számára evidens aug. 20., hanem valószínűleg inkább Szent István protomártír napja (aug. 3.) értendő.

¹⁰⁹ BHStA Kurbayern, Äußeres Archiv (a továbbiakban: KB ÄA) 1111, fol. 178–179 (1518. okt. 23.), 189. (1518. nov. 13.). Ebből és az előző jegyzetből világosan kitűnik tehát, hogy Perger nem Kanizsai, hanem Haag embere volt. Egy jelenleg Passauban található, eredetileg a vornbachi kolostorban őrzött, 1516-os évszámot, valamint Hans és Georg Perger nevét viselő epitáfium egészen biztosan nem készülhetett Kanizsai idején, ahogy a szakirodalom javasolja (*Ramona Epp*: Die Inschriften des Landkreises Passau I. Die ehemaligen Bezirksämter Passau und Wegscheid. Wiesbaden 2011. [Die Deutschen Infrschriften 80., Münchener Reihe 14.] 70.).

¹¹⁰ ÖStA HHStA RK RRB Bd. BB, fol. 593av–595av, ÖStA HHStA UR AUR 1518 XI 8.

¹¹¹ ÖStA HHStA RK RRB Bd. BB, fol. 592br.

¹¹² ÖStA HHStA RK RRB Bd. BB, fol. 595av.

délyt kapott, amelyet a király a zálogösszeg egyenes arányú emelésével írt jóvá.¹¹³ Ugyanakkor bizonyos jelek arra utalnak, hogy a korábban csillagászati-an magas — 40 ezer rajnai forintos, ha beleszámítjuk az építkezési költségeket, akkor 44 ezer rajnai forintos — összeg még Kanizsainak is megfizethetetlennek bizonyult. Csak ezzel magyarázhatjuk, hogy az 1518 novemberében keletkezett záloglevelek már „csak” 26 ezer rajnai forintot emlegetnek.¹¹⁴ Az új megállapodás szerint a Kanizsai-örökösöktől nem 26, hanem 16 ezer rajnai forintért lehetett volna visszaváltani az uradalmat. Az első tervezethez képest tehát a két összeg, azaz a záloglevélbe bekerülő, „elméleti” — nyilván korábbi adósságokat is magában foglaló — és a ténylegesen kifizetett pénz közötti különbség is csökkent. Ugyanakkor (új elemként) a Haagnak járó zálogösszeget szintén Kanizsainak kellett állnia. A magyar főúr azonban annak egy részét — ha nem az egészét — 1519 májusáig még mindig nem fizette ki.¹¹⁵ Ekkor azonban az Osztrák Főhercegség Ennsen inneni tartományrésze (*Österreich unter der Enns*) mintegy 4950 rajnai forint 1 krajcárral, a Haag felé még törlesztendő összeggel kiségitette a magyar birtokost. A kézhez kapott pénzt a Neuburg am Innért a visszaváltáskor fizetendő 16 ezer forintos összegből kellett levonni.¹¹⁶

Ahogy az lenni szokott, maguk az oklevelek semmit sem értek, míg azoknak nem szereztek érvényt. Az iménti, közel 4950 rajnai forintról szóló, Kanizsai János által kiállított nyugta 1519 májusában Haag kifizetelensége miatt

¹¹³ ÖStA HHStA RK RRB Bd. BB, fol. 638r-v, ÖStA HHStA UR AUR 1518 XI 8.

¹¹⁴ Egy korabeli feljegyzés („Graff Janisch von Kanischa quitt[ungen] und brieff van weilent kay. mt. ausgangen”) felsorolja a különféle, Kanizsai János ügyleteivel kapcsolatos iratokat, de ott csak a már a főszövegben ismertetett esetek fordulnak elő, amelyeknek vagy eredetiben, vagy másolatban korunkra maradtak: „Von erst ain quitt[ung] umb X tausent g[ulden] r[heinisch], der dat[um] den VIII tag Augusty, anno etc. XIII jar, zu [Gmunden] ausgangen. Mer ain quitt[ung] umb XI tausent g[ulden] r[heinisch], der dat[um] zu Wienn, den ersten tag Augusti anni etc. im XV jar. Noch ain quitt[ung] umb XXI tausent g[ulden] r[heinisch], der dat[um] den ersten tag julli, anno etc. XV jar zu Wienn ausgangen.” – ÖStA HHStA UR AUR 1519 IX 26.

¹¹⁵ „... aus sonndern gnaden bewilligt unns zubezallung des völligen phanntschillings, den der wolgeborn herr grave Sigmund zum Hag auf bestimbter herschafft hat unnd wir demselben noch erlegen solln, ain suma gelts benanntlich vier taüsent funf hundert und neuntzigg guldein reinisch und ain creutzer zuegeben...” – ÖStA HHStA UR AUR 1519 V 12. Ez alapján viszont véleményem szerint nem lehet eldönteni, hogy a megnevezett összeg vajon a teljes, ám jócskán lecsökkentett zálogösszegnek felelt meg, vagy valamennyit a magyar főúr által kifizetett 7 ezer rajnai forintból.

¹¹⁶ Kanizsai János nyugtája 4590 rajnai forint és egy krajcár kézhez vételéről: ÖStA HHStA UR AUR 1519 V 12. (Egy krajcár négy bécsi dénárnak felelt meg. 1525-ben 16 magyar dénár 12 krajcárral volt egyenértékű, azaz akkor egy krajcár 1,33 magyar dénár volt. *Dányi D. – Zimányi V.: Soproni áruk i. m. 47.* [Huszár Lajos tanulmánya]) Az 1518. évi, második megállapodás részleteire nem az akkor kibocsátott, hanem Kanizsai János halála utáni, Kanizsai László és Dorottya részére kiállított oklevelekből derül fény. A törlesztést ismeretlen oknál fogva nem Kanizsai János, hanem László idejére teszi egy forrás: „... derselben zeit unnsers camerguets unnderwunden haben, ain summa gellts, nemblichen viertausennd funfhundert newnzig gulden r. ain creitzer in abslag seins phandschillings ennrictt und bezallt worden. Welhe summa gellts bemellten graff Lasslauen unnd wittiben an dem vorbestimbtten sechzehen tausennd gulden r. ires phandschillings abgezogen ist, also das wir inen an demselben irem phandschilling der sechzehen tausend gulden r. noch aindlif tausend vierhundert newn gulden r. neununndfünfzig kreitzer schuldig beliben...” – MNL OL E 239, 14. köt., 268. p. (= ÖStA AVA FHKÁ AHK GB 20, fol. 217v–218v). Helyesen mint Kanizsai János idejében történt eseményekről beszél: MNL OL E 239, 14. köt., 274–276. p. (= ÖStA AVA FHKÁ AHK GB 20, fol. 219v–220r).

még mindig nem Neuburgban, hanem Bécsben kelt. Nemcsak a már mondott összeg kifizetését tanúsította ebben Kanizsai, hanem egyben kötelezte is magát arra, hogy Neuburg átvételét követően fél éven belül visszaadja Orth uradalmat.¹¹⁷ A magyar főúr 1519 áprilisában újabb vámmentességi engedélyt nyert el.¹¹⁸ A neuburgi átvétel *terminus ante quem*-jének Kanizsai egy 1519. augusztus 18-án Neuburgban kelt, eredeti oklevele számít.¹¹⁹ Hogy a jövőt tartósan itt, grófságának székhelyén képzelte-e el, miként azt az utókor logikusnak gondolná a rengeteg erőfeszítés, kifizetett pénz és nem utolsósorban az újra és újra kiállított, a szállítást megkönnyítő vámmentességi engedélyek alapján, csak feltételezzük, de nem tudjuk bizonyítani. Ha ez is állt szándékában, kérdéses, hogy ebből az elkövetkező két és fél évben, Kanizsai haláláig mi valósult meg ténylegesen. Annyi biztos, hogy Kanizsai Jánost Ferdinánd főherceg is megerősítette a grófságban 1521 szeptemberében.¹²⁰ Balszerencsénk, hiába maradtak fenn 1519-től nagy számban magánkiadványai, azok legnagyobb része — a mondott, 1519. augusztusi kivételtől eltekintve — kelethely és néha dátum nélküliek, így nem tájékoztatnak tartózkodási helyéről.¹²¹ Egyszóval alig valamit tudunk arról, hogy Kanizsai valóban áttette-e székhelyét a sok hercehurca után végre birtokba vett uradalomba, vagy maradt feleségével a bécsi polgárházukban.

Annyi mindenesetre biztos, hogy 1520 pünkösdje előtt néhány nappal egy cseh főúrral, Albrecht ze Šternberkkel Neuburg am Innben fogadták egymást testvérré. A szerződés más szempontból is izgalmas számunkra. Van ugyanis egy kitétel a szerződésben, ami valószínűleg a megállapodás apropóját szolgálhatta. Kanizsai három várára (Sárvár [„Sigat”], Kapuvár, Csepreg) — de ha azok nem lennének e célra elegendőek, akkor mindegyik jószágára — zálogösszegként 8 ezer magyar forintot kapott a cseh főúrtól, amit halála esetén az örökösöknek nem kellett rögtön visszafizetni.¹²² A zálog tárgyát képező magyarországi javakat azonban Kanizsai néhány éve már zálogba adta. Úgy tűnik, ez a körülmény egyik felet sem érdekelt, vagy a magyar főúr nem tartotta fontosnak, hogy erről is szót ejtsen. Egyszóval kevésbé örökösödési gondok moti-

¹¹⁷ ÖStA HHStA UR AUR 1519 V 12.

¹¹⁸ DL 25 605.

¹¹⁹ BHStA KB AA 985/2, fol. 194 (1519. aug. 18., eredeti).

¹²⁰ ÖStA AVA FHKA Urkunden M-2162 (kiemelve [*Sonderlegung*]: Z-300). Eredeti őrzési helye: ÖStA AVA FHKA NÖHA N/7/A, fol. 53.

¹²¹ Hiányzó kelethely: BHStA KB AA 985/2, fol. 227 (1520. febr. 13., eredeti), fol. 232 (1520. márc. 11., eredeti), fol. 241 (1520. febr. 12., korabeli másolat), fol. 256–257 (1520. febr. 17., „eylenndt”, korabeli másolat), fol. 258–259 (1520. febr. 17., eredeti), fol. 270 (1520. márc. 2., eredeti), fol. 272 (1520. márc. 4. [„sambstag am viertn tag marci” – abban az évben azonban márc. 4. nem szombatra esett], korabeli másolat), BHStA KB AA 751, fol. 40 (1520. máj. 31., eredeti), BHStA KB AA 985/3, fol. 24 (1521. dec. 2. vagy 9., eredeti). – Hiányzó dátum, hiányzó kelethely: BHStA KB AA 985/2, fol. 185, fol. 200 (mind a kettő korabeli másolat és tartamilag megegyeznek). További és a DL–DF-adatbázisban regisztrálatlan oklevelek: DL 37 189., fol. 10v–11r (1515. febr. 14., Léka, korabeli másolat), DL 35 011., fol. 6r–v (1518. jún. 16.[?], s. l., korabeli másolat). — E nagy forrásbőséget elsősorban annak köszönhetjük, hogy az új grófsággal több, itt most nem részletezendő helyi viszályt is megörökölt a magyar főúr. A forrásanyagot l. BHStA KB AA 985/2, fol. 177–178., 184–277., KB AA 985/3, fol. 5–30., BHStA Hochstiftsliteralien Passau 751, fol. 39–42., 44–51., ill. 752, fol. 9–17., továbbá uo. Blechkastenarchiv, Kasten 69, Nr. 1.

¹²² DL 23 386. Ez az összeg körülbelül 10,5–11 ezer rajnai forintnak felelhetett meg.

válhatták Kanizsait a szerződés megkötésekor, mint az, hogy anyagilag komolyan megszorult élete alkonyán. Mivel első említésekor, 1468-ban már nagykorúnak kellett lennie,¹²³ az örökösödési szerződés idején biztosan legalább hetven év körül járt. A grófságért tehát — akár ténylegesen, akár képletesen beszélünk róla — komolyan megfizetett.

Valószínűleg a Magyar Királyságtól való nagy távolság pecsételhette meg a grófság és a Kanizsai család kapcsolatának sorsát is. Kanizsai János valamikor 1521 végén, 1522 elején halt meg.¹²⁴ Ha születettek is gyermekei, azok nem élték őt túl, felesége, Guti Ország Katalin pedig már valamikor korábban elhunyt. Nem sokkal halála után, 1522. február 5-én kelt az első intézkedés hagyatéka ügyében: Ferdinánd főherceg a tartományúri apparátus révén utasította a neuburgi *pfligert*, hogy számára, vagy ha lennének örökösök, akkor számukra hűen őrizze meg a jószágokat.¹²⁵ Időközben az alsó-ausztriai *landmarschall* is jegyzékbe foglalta a bécsi Kanizsai-házban fellelt tárgyakat,¹²⁶ amit megküldtek az egyik legközelebbi örökösnek, Kanizsai Lászlónak. Ő a saját és nagynénje, Kanizsai Dorottya nevében Ambros Wiesent ausztriai *landmarschall*-helyettes (*landtundermarschalh*) előtt írásban vállalt kötelezettséget: Kanizsai Jánosnak az Osztrák Főhercegségben lévő adósságait (*liquida debita*) ki fogja fizetni azoknak, akik e kötelezvény dátumától (1522. május 14.) számított egy éven belül perbe hívják őket, nem zárkózik el igényei elől. Ausztrián kívül indított perekre azonban nem vonatkozott e kötelezettség. Kanizsai László egyúttal jelezte: sem a bécsi házat, sem a Neuburgra vonatkozó zálogjogot nem kívánja elidegeníteni, amíg az esetleg ellenük meghozott ítéletet végre nem hajtják, illetve elegendő biztosítékot nem képeztek, amiből fizetni tudnak.¹²⁷ E kötelezettségvállalás főként Albrecht ze Šternberknek szólhatott, de

¹²³ 1468. szept. 1.: *Reiszig E.*: A Kanizsaiak i. m. 74., *Engel P.*: Középkori magyar genealógia i. m. „Osli nem, 5. tábla, Kanizsai” családfa (mind a két szerző a DL 16 700., ill. annak nyomtatott kiadása, a Sopron megye II. 452–453. 281. sz. nyomán). Valójában azonban János a győri káptalanak egy 8 nappal korábban, 1468. aug. 24-én kelt oklevelében is előfordul már testvérével, Lászlóval és más atyafiaival (DL 16 895.).

¹²⁴ Vö. *Engel P.*: Középkori magyar genealógia i. m. „Osli nem, 5. tábla, Kanizsai” családfa (a DL 26 268. nyomán – leltár a Kanizsai bécsi házában hátrahagyott tárgyakról). Nemcsak a pontos idejét, hanem a helyét sem tudjuk, hogy hol halt meg vagy hol temették el. Az eltemetés helyét illetően nem kizárt, hogy esetleg valahol a neuburgi grófság területén. A Kanizsai László és Kanizsai János egyik volt embere, Wilhelm Hausner lékai várnagy közötti perrel rengeteg forrást megőrző másolati füzetben található egy számadás másolata, amely szerint Hausner Kanizsai János holttestét Neuburgra vitte („Item vermegkht, was Wilhalbm Hausner emphan gn hat nach abgang mein herrn graf Hansen zu Neuburg, da er in als tot gen Neuburg hat pracht.” – DL 37 189., fol. 6v).

¹²⁵ MNL E 239, 14. köt., 240–242. p. és 243–244. p. (= ÖstA AVA FHKA AHK GB 20, fol. 73r és fol. 77v).

¹²⁶ Vö. DL 26 268.

¹²⁷ DL 23 634. Ulrich Gebhartot, mindkét jog doktorát 1522 júniusában vették szolgálatukba kifejezetten az alsó-ausztriai panaszos ügyek intézésére (DL 23 641.), aki egészen 1526-ig kimutató a Kanizsaiak zsoldjában. Az 1523 és 1526 közötti kiadások jegyzékét („Registrum super expensas in causis coram regentibus archiducis Austrie, quas manigificus dominus Ladislaus de Kanysa condam apud directorem causarum ibidem deposuit”), ami egyúttal Kanizsai János szolgáloinak körére is elsőrangú forrásul szolgálhat l. DL 26 328. Gebhartoz l. még DL 25 702., DL 25 703.

más, korábban Kanizsai János szolgálatában álló emberek megnyugtatóására is szolgálhatott.¹²⁸

A kötelezettségvállalás fényében aligha meglepő, hogy Kanizsai László a maga és nagynénje nevében továbbra is igényt tartott Neuburg am Innre. A 16 ezer rajnai forint helyett némileg alacsonyabb összegre (11409 rajnai forint és 59 krajcár) szóló záloglevelet állítottak ki számukra 1522. szeptember 26-án,¹²⁹ amihez kicsivel több, mint 590 rajnai forint 1 krajcárért építkezési engedélyt is nyertek.¹³⁰ Ugyanezen a napon Kanizsai László Albrecht ze Sternberknek Neuburgra terhelt adósságának megfizetését is vállalta a maga és nagynénje nevében.¹³¹ Mindez talán a főherceg kérésére történhetett, mert félő volt, hogy a néhai Kanizsai János által felhalmozott adósságból valamiféleképpen a tartományúrnak is kára származik.¹³² 1523 januárjának elejéről a neuburgi grófság lakóit Kanizsai László számára engedelmességre intő, valamint bor-, gabona és más holmik vám nélküli szállítását engedélyező parancslevél is fennmaradt.¹³³ Már 1522 novemberében felmerült, hogy Helfried von Meggau ausztriai birtokos válthatná ki 12 ezer forintért Neuburgot.¹³⁴ Közel egy év múlva, 1523 októberében a főherceg arról értesítette Kanizsai Lászlót, hogy az elkövetkező Szent György-napig szándékában áll kifizetni az uradalmat.¹³⁵ Ugyancsak ekkor kelt egy szándéknyilatkozat a zálogba vételről, a burgundiai Antoine de Croÿ gróf részéről.¹³⁶ Jóllehet ez utóbbi forrásban Helfried von Meggau már néhainak mondják, egy ugyanilyen nevű személy 1524. június 29-én bocsátott ki nyugtát Kanizsai László és Dorotya részére, a neki Szent György-naptól kifizetett, Neuburg am Inn-i mezők után befolyt pénzről.¹³⁷ 1524. május 3-án, majd Meggau említett nyugtájával egy napon, június 29-én Kanizsai saját korábbi, Neuburgra vonatkozó reverzálisát mondta semmisnek,¹³⁸ ez pedig birodalomszerte a birtokból való kivonulás szükséges velejárója. Szándékáról

¹²⁸ A korábbi familiárisok kereseteire l. DL 35 011. (Matthäus Hirsch), DL 37 183. (Michael Kleberger), DL 37 189. (Wilhelm Hausner), stb.

¹²⁹ MNL OL E 239, 14. köt., 265–273. p. (= ÖStA AVA FHKA AHK GB 20, fol. 217v–218r). Vinzenz Rockner nyugtája a még Kanizsai által megfizetett pénzről: MNL OL E 239, 14. köt., fol. 274–276. p. (= ÖStA AVA FHKA AHK GB 20, fol. 219v–220r). Kanizsai László igazolása a zálogbavételről: ÖStA HHStA UR AUR 1522 IX 26.

¹³⁰ MNL OL E 239, 14. köt., 273–274. p. (= ÖStA AVA FHKA AHK GB 20, fol. 219r).

¹³¹ ÖStA HHStA UR AUR 1522 IX 26.

¹³² „Dann alls weilund graf Johan von Kanissa mit Albrechten von Sternberg ain vertrag gemacht umb ain suma gellts, so derselb graf gedachten von Sternberg geben. Solle ich graf Lasla fur sich und sein miterben gegen der f. d. verschreiben, das er hern Albrechten von Sternberg desselben vertrags unnd gellts halbs zu friden stellen, wolle der f. d. on allen schaden und nachtail dergleichen sollen [...], auch alle schulden so graf Kanissa sunst gemacht hat, der f. d. auch in nachtail vergangen.” – ÖStA HHStA UR AUR 1522 IX 26 (külön lapon).

¹³³ MNL OL E 239, 14. köt., 281–282. p. (= ÖStA AVA FHKA AHK GB 20, fol. 253v–254r).

¹³⁴ ÖStA AVA FHKA AHA NÖHA S 100/A/1, fol. 10, 12.

¹³⁵ MNL OL E 239, 14. köt., 296. p. (= ÖStA AVA FHKA AHK GB 20, fol. 349v).

¹³⁶ MNL OL E 239, 14. köt., 300–301. p. (= ÖStA AVA FHKA AHK GB 21, fol. 18v).

¹³⁷ DL 25 704.

¹³⁸ MNL OL E 239, 14. köt., 339–341. p. (= ÖStA AVA FHKA AHK GB 23, fol. 69v–70r és fol. 94r).

tanúskodik az ugyanezen a napon kelt engedély, amely a neuburgi javak szabad elszállítását biztosította.¹³⁹

Az uradalom és az egykor ott birtokos Kanizsai család ezután egyik pillanatról a másikra eltűnt a forrásanyagból, így arra sem tudunk választ adni, hogy a főherceg, majd magyar király Ferdinánd megtérítette-e, ha igen, milyen formában a zálogösszeget. Akár még azt sem zárhatjuk ki, hogy a Kanizsaiakkal nem rokon, ám a Mohács utáni Magyar Királyságban számtalan lehetőséghez jutó Salm családdal áll mindez kapcsolatban. Az 1520-as évek végén ugyanis — a Kanizsait követő Matthias von Teufel rövid birtoklása (1520) után — mind Orth an der Donauban, mind Neuburg am Innben e család jelent meg a Kanizsaiak nyomában.¹⁴⁰

Kanizsai János sajátos „kitörési kísérlete” nem talált folytatóra a családban. A Kanizsaiak szerencsétlenségére az 1520-as évekre sorra elfogytak a család férfi tagjai, Kanizsai Ferenc 1532. évi elhunytával¹⁴¹ pedig fiágon kihalt a família. A Kanizsai Orsolyát feleségül kérő Nádasdy Tamás számára aligha e végül zsákutcának bizonyuló neuburgi történet, sokkal inkább a magyarországi rang és a tekintélyes hazai uradalmak lehettek a frigy megkötése szempontjából motiválóak. Mindazonáltal a Kanizsai János által végrehajtott országváltásban valóban figyelmet érdemel: egy határ mentén birtokos, a magyar királyi szolgálatban magát kitüntető, a határ túloldalát mindaddig elsősorban házasságok és üzleti kapcsolatok révén ismerő család egyik tagjából egyik pillanatról a másikra vált az Osztrák Főhercegség területén is többé-kevésbé otthonosan mozgó személy.

A középkorban korántsem volt ritka, hogy valaki egyszerre több egyházi vagy éppen világi úrnak szolgált. E jelenséget a német szakirodalom kétszeres vagy többszörös lojalitásnak, azaz *Doppel-* vagy *Mehrfachloyalität*nek nevezi,¹⁴² aminek aspektusait elsősorban udvari-diplomáciai viszonyrendszerben vizsgálták eddig. Azonban joggal lehet e modellt a határ menti kapcsolatok vizsgálatánál is alkalmazni. Könnyen belátható, hogy a hosszan tartó és prosperáló birtoklás érdekében a „kétlaki” személyeknek, így például Kanizsai Jánosnak is valamennyi tartományban hűnek kellett lennie az adott terület szokásjogához, illetve urához, ami különösen izgalmassá teszi az ilyen eseteket.

¹³⁹ MNL OL E 239, 14. köt., 341–342. p. (= ÖStA AVA FHKA AHK GB 23, fol. 94r–94v).

¹⁴⁰ Orth an der Donau: TNÖ VII. 520. Neuburg am Inn: *Hofbauer, J.*: Die Grafschaft i. m. 62–63.

¹⁴¹ *Engel P.*: Középkori magyar genealógia i. m. „Osli nem, 5. tábla, Kanizsai” családfa.

¹⁴² A fogalom bevezetése: *Peter Moraw*: Gedanken zur politischen Kontinuität im deutschen Spätmittelalter. In: Festschrift für Hermann Heimpel zum 70. Geburtstag am 19. September 1971. I–III. Hrsg. von den Mitarbeitern des Max-Planck-Instituts für Geschichte. Göttingen 1971–1972. (Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte 36.) II. 58–59. L. még: *Martin Kintzinger*: Servir deux princes. Les familiares étrangers au xve siècle. *Revue du Nord* 345–346. (2002) 2. sz. 453–476., *Paul-Joachim Heinig*: Römisch-deutscher Herrscherhof und Reichstag im europäischen Gesandtschaftssystem an der Wende vom Mittelalter zur Neuzeit. In: *Gesandtschafts- und Botenwesen im spätmittelalterlichen Europa*. Hrsg. Rainer Christoph Schwinges – Klaus Wriedt. Stuttgart 2003. (Vorträge und Forschungen 60.) 232–235.

III. Frigyes német-római császár és Mátyás király szembenállásának idején egyértelműen a magyar uralkodó volt lépéselőnyben, és így inkább a magyar oldalra pártoló és kétlaki(vá váló) zsoldosnemesek csináltak karriert. Az „oszd meg és uralkodj” alapelvet követve Mátyás király előszeretettel támogattott mindenféle, a császár ellenében szövődő nemesi összefogást. Az 1491. évi pozsonyi béke után más minőségűvé vált a két ország kapcsolata. A Jagelló-kort kevésbé a nagy átállások, inkább az óvatos lavírozások korszakának tekinthetjük. Talán elhamarkodott lenne azt állítani, hogy a magyarországi alattvalók, így Kanizsai is, a Mohács utáni időkben kulcsfontosságúvá váló udvari integráció előfutárai lettek volna, hiszen a középkor századaiban még saját döntésük vezethette azokat, akik a Lajtán túlra merészkedtek. A szokatlan lépésre Kanizsai — hű és következetes szolgálatán kívül — elsősorban roppant családi vagyónára támaszkodva lehetett képes: anélkül az Inn melletti uradalomra, illetve az ahhoz kiharcolt birodalmi grófi címre sem tehetett volna szert. Bármennyire is gazdagon adatolt azonban neuburgi birtokszerzése, az iratokban nem találunk választ arra, hogy a Magyar Királyságban a legvagyonosabb és legtekintélyesebb urak közé tartozó Kanizsai János miért számolta fel szinte teljesen otthoni megélhetését és akart új életet kezdeni előbb a Lajtán, majd az Innen túl.

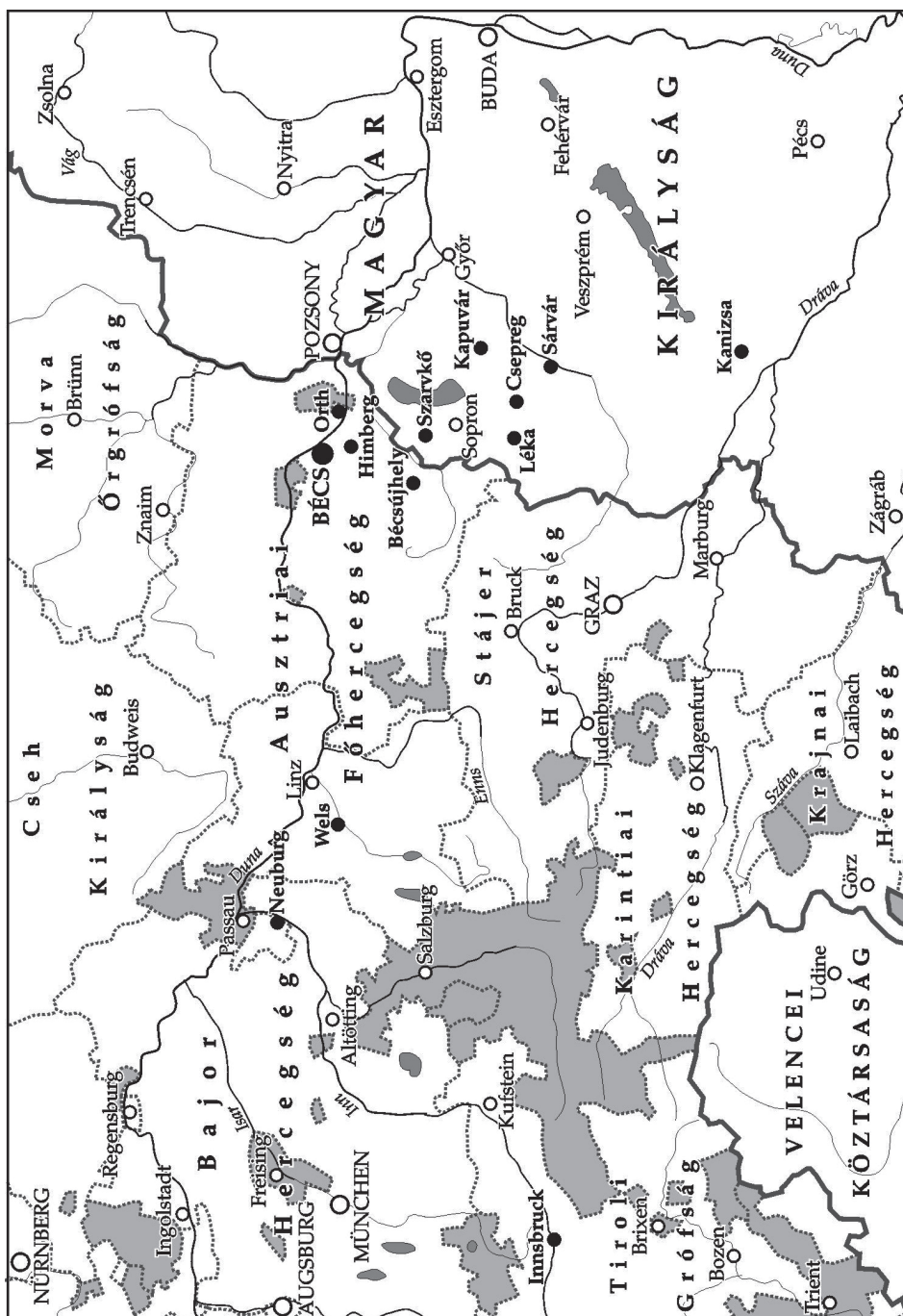
HITHER THE LEITHA, THITHER THE INN

The Career of János Kanizsai in the Kingdom of Hungary and in the Holy Roman Empire at the Turn of the Fifteenth and Sixteenth Centuries

by Bence Péterfi
(Summary)

The study examines the career of János Kanizsai, member of one among the most illustrious aristocratic kindreds of the Hungarian Kingdom, from the 1490s to his death around the turn of 1521 and 1522. In contrast to his brothers, kinsmen, and to the Hungarian nobility in general, János constantly engaged himself to Habsburg service from 1490 on. In my paper, I have sought a reason for his decision to do so, while trying to shed light on the process whereby he managed to „reconstruct” himself in the Empire and parallelly operate a network of connections in Hungary as well.

Complex, crossborder service implied not only allegiance towards the Habsburg ruler but also fidelity to the king of Hungary. The acquisition of Neuburg am Inn and the attached comital title in the Empire (1515) was made possible for Kanizsai – alongside his faithful service, of course –, by converting to money his immense inherited landed wealth in Hungary. Consequently, however, his crossborder existence had also become untenable thanks to the mortgaging of his Hungarian estates. In the lack of an adult male heir of his body, not only his county but also his network of connections proved impossible to be handed over to the next generation, while his collateral relatives apparently were unwilling to tread the path he had prepared.

Kanizsai János pályafutásának sarokpontjai (kövérítve) – (Nagy Béla munkája)